KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIV-ik évf. Julius—Augustus 1889. 4-ik füzet.

ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY SÁNDORNAK „A SZÉKELYEK ERDÉLYBEN“ CZIMÜ ÉPOSZA.[1]

Szükségesnek látom előre bocsátani, hogy miképp keletkeznek az ős történelmi mondák és belőlük hogyan lesz éposz.

A népeknek éppen ugy van gyermekkora, mint az egyeseknek. A gyermeknépek nagy férfiai, hősei, kikben vitézség által az emberi nagyság magasabb fokon nyilvánult, nagy tiszteletben vannak, mindenki büszke reájuk, mint mi Atillánkra vagy Árpádunkra.

Az ősnépek későre jutottak el a történetirás koráig; addig nagyobb eseményeik és hőseik emléke az ajkakon él. Az emlék időről-időre folyvást szépül, a jelesség növekszik, mígnem a megtörténtekor természetes esemény nagyon sok csodálatosnál csodálatosabb részlettel gazdagodik, dal és ének tárgya lesz, eredeti vonásait elveszíti, helyettük újakat és szebbeket nyer, mig végre átmegy a mondák országába.

Mikor aztán a népképzelődés az eszményt annyira a szertelenségig szinezte, hogy már nagyobb része a csoda világába ment át és a józan ész többé emberileg lehetségesnek nem tarthatja, a mondaalkotás ezen is segit: a hőst Isten gyermekének, félistennek, az esemény csodás részleteit embernél felsőbb lények beavatkozásának tulajdonitja. Ezzel a nehézség el van oszlatva; igy már a legcsodásabb tettek is megfoghatók. A Jézus istenitése is ezen az alapon történt. A történelmi mondákkal eképp kapcsolatba hozott istenekről, angyalokról, tündérekről ismét mesék keletkeznek, melyekben ezek emberiebbekké válnak és az ősnép multjából szerepök kijut. A mondák világában az ég a földhöz közel van: az ember istenivé, az isten emberivé könnyen lesz.

Ha egyszer az esemény és hőse a népek mondaalkotó tehetségének dajkálása alá került, nemcsak megnő és kiszineződik, hanem meg is tisztul: halvány vonásait, nem költői részleteit lassanként el-

---

[1] E tanulmányt tanári székfoglalóul felolvasta szerző Székely-Keresztúrt, 1889. máj. 30-án beigtatása alkalmával.

veszíti; mindenki szereti úgy hinni, a hogy szebbnek találja és nemzeti büszkeségének jobban hizeleg és fejleszti ugy, hogy még szebb legyen és lelke eszményének jobban megfeleljen.

Ezen az úton keletkeztek és alakultak az ősnépek számos mondái; ezen az alapon szövődött össze a görög őskor története, vallásuk és isteneik történetével; ezen az alapon tesznek szert a magyarok és hunok két őse, Hunyor és Magyar, féltündér feleségre.

Igy kell képzelnünk, a mit Arany János, midőn naiv époszunkról szól, a mondák hengergésének nevez; úgy kerekednek és domborodnak ki, mint a magas hegyről lefutó hótömeg.

Az ősi mondákban a későbbi kor költője készen kapja, mit az irodalomban éposznak, magyarul hőskölteménynek neveznek. A költő teendője, hogy az egymással összefüggő ősi mondákat egy főesemény és főhős köré csoportositva, a nép isteneivel és életnézetével való szoros összefüggésüket megtartva, epikai alkotó tehetségével belőlük egységes művet alkosson.

A görög népnél Krisztus előtt 800 esztendővel már meg volt alkotva két hatalmas éposz: az Ilias és az Odyssea. Szerkesztésüket a hagyomány Homerusnak, a költők apjának tulajdonitja. Az Iliasban a Homerus előtt százakkal történt és a nép mondáiban sok oldalról gazdagon feldolgozott trójai háborunak, a mely tiz évig tartott, egy részlete van gyönyörüen megénekelve. A költemény hőse Achilles görög király, Thetis istennő fia, Agamemnon királylyal, a Tróját ostromló összes görögök fővezérével összeveszvén, haragjában nem vesz részt a harczokban. A legnagyobb hős félrevonulása sok vereséget hoz a görögökre. Ezen megesvén a haragvó hős szive, kedves barátját és fegyvertársát a harczba engedi; azonban ezt csakhamar megöli a trójaiak legnagyobb hőse, Hector. Barátjáért boszut állani végre a haragvó hős is megjelenik a harczmezőn és az ellenségen boszuját tölti. Ez a 24 énekből álló nagy éposz magva. A háboruban a görögök istenei is egyik vagy másik párton részt vesznek, sokszor még cselekvőleg is. Homerus másik nagy époszában, az Odysseaban Odysseus görög királynak, a trójai háboruból hazautazó hősnek hosszas hányódásához fűzött mondái és hű nejéhez hazatérése vannak elbeszélve. Homerus mindkét művében a mondákban készen kapott dolgokat kora felfogásának naivságával beszéli el.

E két óriási éposz hatása az örökszép hatása. Bámulta ezeket a görög, azután a római s ma is bámulja minden müvelt nép és követni igyekezett minden épikus költő. A rómaiaknál Krisztus korában Vergilius Homerus hatására és nyomán irta Aeneis czimü épo-

szát. Ebben kegyes Aeneasnak, a Trója elpusztulása után onnan elmenekült királyfinak, a Venus istennő fiának Itáliába utazása közben történt kalandjait, a trójai istenek Itáliába vivését s a latin királyság első hatalmának megalapitását beszéli el a római költő. Hőséről a mondák nem éltek a nép lelkében oly részletesen, úgy kiszinezve, mint a görög époszok mondái; ő csak mondaszálakból dolgozott és nem az őskor naiv felfogásával. A Homerus két műve naiv éposz, ezekkel szemben a Vergiliusé műéposz. A műéposz hatása sohasem lehet akkora, mint a naiv époszé, mert csak egy költő, nem pedig egy nép kedélyvilága jelenik meg az alkotásban.

A magyaroknak naiv éposza nem fejlődött. E nép nem élt olyan körülmények között, hogy ajkán ősi mondái époszszá alakulhattak volna.[1]) A mi époszaink tehát műéposzok, mint a Vergiliusféle. Éposziróinknak mestere Vergilius és Homerus voltak, azért ezek ismerete nélkül egyiket sem lehetne kellően tárgyalni. Elbeszélő költemény költészetünkben eleitől fogva elég van, de epikai alkotás és költőiség csak itt-ott akad meg véletlenül a sok közül egy nehányban, úgy hogy mikor époszról beszélünk, még csak szóba sem jöhetnek.

Az első époszt nálunk későre, a 17 száz évben irták. Már az őskorban, a hunok és magyarok közös eredetéről, Atilláról, Álmosról Árpádról és más hősökről élt a nép ajkán a sok szép monda, melyeket a dalnokok versekbe szedve énekeltek; de ez a költészet elveszett, a mondáknak is csak a magva maradt reánk régi krónikásaink vagy külföldi irók munkáiban. Ha a kereszténység nemzetünk fejlődését más irányban nem tereli, ma talán naiv époszunk is volna.

Az a költő, ki a 17 száz évben Homerus és Vergilius nyomán az első magyar műéposzt megteremti, Zrinyi Miklós volt, Zrinyi, ki mint költő, államférfi és hadvezér egyaránt nagy. Ő nem mondai tárgyat dolgozott fel époszában. Ősének, Zrinyi Miklósnak és társainak Szigetvár védelmében tanusitott hősiességét és a kereszténységért való önfeláldozását énekli meg, Szigethi veszedelem czimen. A költemény szerint Isten a törököt a magyarok büneiért büntetésből küldi reánk. Ebben van az esemény epikai megokolása. A vitézek miután Zrinyi Szoliman szultánt saját kezével megölte, mind hősies halált halnak. Ezzel a keresztények istene kiengeszteltetvén, a költemény a martir hősöknek, isten trónja előtt való megkoszorúzásával, szerencsésen végződik. Zrinyi époszának szerkezete kitünő,

[1]) Lásd ennek kifejezését Arany Jánosnál **Naiv époszunk** czimen prózai dolgozatai közt.

de darabos, erőltetett nyelve és döczögős verselése miatt mindig kevesen olvasták. Zrinyinek költőiség nélküli gyarló utánzója, Liszti László Mohácsi veszedelem czimü époszával, mint költő, említést is alig érdemel; a 18 százban élt elbeszélő verselőink pedig még laposabban, szárazabban dolgoznak, mint a Zrinyi előttiek, azért bátran mondhatjuk, hogy utána első epikusunk, a ki irodalmunkban maradandó becsü művet alkotott, — Aranyos-rákosi Székely Sándor.

Székely 1797-ben született Kaalban, hol apja unitárius pap volt. Tanulmányait a székely-keresztúri és kolozsvári unitárius kollégiumokban, az akadémiát Bécsben végezte; aztán Tordán pap, később kolozsvári tanár, 1842-től haláláig, 1852-ig az unitárius egyház püspöke volt.

Az ő ifjuságában még az iskolák nyelve latin; de a magyar irodalom felvirágoztatása érdekében a mult száz végén megindult mozgalom javában folyt, többen tollat fogtak, hogy a nemes harczban részt vegyenek. Ez és Kazinczy Ferencz által a mult száz év tespedése korában elszintelenedett, megbénult nemzeti nyelvnek szebbé, jellemzőbbé és bővebbé tétele céljából meginditott mozgalom is a fiatal Székely Sándor szemei előtt folytak le. Az ő szive is a messze mult nagyságán örömest merengett és a magyar jövendő nagyságáról örömest álmodott, mint a Vörösmartyé és más ifju kortársaié. Ez a merengés és álmodás unszolta lelkét, hogy a nemzeti buzgóságban irodalmi téren ő is részt vegyen. Első kisérlete egy hősköltemény volt a kenyérmezei harcz-ról, forditotta Luziade első énekét, azután Vienniasz czimen kezdett egy másik hőskölteményt, de félben hagyta. Minthogy az epika különösen vonzotta, Homerus és Vergilius tanulmányozásához fogott. Aközben lelke önkéntelenül is ellátogatott a régi hun és magyar mondákhoz. Rájött, hogy egyebütt sehol, ezekben kell magyar époszhoz tárgyat keresni. Mint testestől-lelkestől székely embernek, végre a hun mondákon nyugodott meg tekintete. A két nagy classicus költő müvein tett tanulmánya alapján kisérletet tett magyar eposz irására és A székelyek Erdélyben czimen megirta a székelyek Erdélybe telepedését.

E költemény 1822-ben készült, nyomtatásban a következő évi Hebe-ben jelent meg, melynek ma példányai csak nehány nagyobb könyvtárban találhatók. A 25 éves fiatal költő műve uj irányt nyitott meg, de még sem volt megjelenésekor akkora hatása, mint várni lehetett volna. Azonban elég volt a lelkes fiatal irónak, ha tudja, hogy egy Vörösmarty lelkesedésel olvassa és azonnal felismeri, hogy a kis mű irodalmunkban nem mindennapi, nem is rég nem látott

hanem egészen uj jelenség. Különben erről még lesz alkalmam szólani. Most vegyük kezünkbe a művet.

A székelyek Erdélyben éppen nem szerencsésen választott czimből nem gondolná az ember, hogy mi a költemény tartalma. Sok székely korabeli olvasó czime után mindjárt gondolhatta, hogy ez is valami száraz historia lesz, a minőt addig irodalmunk bőven mutatott fel versekben, s a melyeknek olvasásától bizonyosan irtóztak, tehát a cziménél tovább nem is ment.

A költemény három énekből áll. Az elején elmondja, mint az éposz-költők szokták, hogy fegyvereket és nagytettü hősöket énekel meg, kik a honnyos nemzet (igy nevezi mindig a hunokat), kétfelé szakadása után Erdélyben országot alkottak. Atilla halála után a fiai közt kitört testvérharcz végén csak hétezeren maradtak Irnakkal, a többi honnyos Atilla másik fiával, Khábával visszatért az őshaza felé. Ezután a muzsát kéri, hogy beszélje el, miképp mentek őseink, hogy nyerhették el az oltvizi kertből az aranyalmát és hogyan szereztek Haddur segitségével békés lakóhelyet.

A testvérharcz után hátramaradt hunok, hős, asszony és gyermek ott vannak, hol a Maros a Tiszába szakad. A kicsiny számu hontalan nép vezéreitől sirva kér hazát. Ezért a párduczos ősök tanácskozásában, némelyek az őshazába visszatérést ajánlják, de mégis erősb okok alapján abban állapodnak meg, hogy a Kárpátok között valahol egy kis békés zugot keresve, oda letelepednek. A gyülés végén, mig Zágon főpap lovat áldoz Haddur képe előtt és hazáért imádkozik, a nép feje fölött az égen fényes tűzgömb jelenik meg. Haddur titkait őrző főpap tudtára adja e népnek, hogy e jel istentől van, útjok irányát mutatja. Irnak vezér kürtöt fuvat. A költő készülődés közben rövid jellemző-vonásokkal ismerteti a hun hősöket, legvégire hagyván Irnakot, ki barátságos szavakat intéz némely hős társához és vezeti népét a Vaskapui szorosan Dáczia felé, hol a Maros mellett táborba szállanak. Ezzel végződik az első ének.

Mig a nép Vaskapunál pihen, a hegyek között vadászó hősöknek Haddur isten pásztorképben megjelenik, s egy éjet velük tölt egy pásztorkunyhóban, hová a hősöket az általa támasztott zivatar üzi. Itt vadakat sütve regélnek. Irnak elbeszéli népe sorsát; Haddur megismerteti velök Erdély multját és ajánlja, hogy keritsék hatalmukba az Olt mellett levő tündér-kertet. A kertben levő aranyalma birásától függ annak birása. A lángos oroszlán, mely az almát őrzi, ne rettentse vissza őket. Egyszersmind akkora bátorságot önt lelkökbe, hogy tüstént készek volnának útra kelni; de a pásztor ké-

résére mégis ott maradnak, regélnek, iszszák Dáczia nedvét és sok hangon dalokat énekelnek, mignem mindnyájokat elnyomja az álom. Hajnalban a hősök a Vaskapunál lévő táborba visszatérnek.

A III. ének az indulással kezdődik. Három napi útra a Strigy mellett pihennek; aztán folytatják útjokat. A Küküllő mellett elmenve, a két viznek nevet adnak (kikelő = kiáradó). A Homorod mellett ujra nyugtatnak. Kréka, Irnak vezér édes anyja ekkor hal meg, kinek háromnapi gyászünnepet szentelnek és az erdőt, melyben a nagy hun király nejét eltemették, emlékére Krékának, Rikának nevezik. További útjokban elérkeznek az Olt mellé; itt azonban a Nemere, mely nevét fergetegtámasztó éjszaki rémtől vette, öt napig késlelteté dühével a vándor népet, mig végre a tündérkert közelébe juthattak. A kert szépséges leánykája, Alirán, régi jóslat által igért éjszaki hősre vár, azért Kaimbár végső dák vezér, hiába kéri kezét; későre mégis kényszerüségből megigéri, hogy négy hónap mulva nejévé lesz. A szegény leányka búsan sétál egy este az Olt partján. Ime, egyszer csak drága paripákon négy éjszaki hőst pillant meg; azonnal a jóslatra gondol, eléjök megy és érdekkel tudakozódik. Irnak megismerteti vele sorsukat és czéljukat. Alirán a tündérkertbe vezeti a hősöket és szelid arczához oly jól illő habozás után Irnaknak megvallja szerelmét. Kaimbárnak a dolgok uj fordulata sehogysem tetszik, Irnaknak azt izeni a hozzá küldött hirvivőtől, hogy országában településre hely nincsen, temetőnek azonban van elég. A kérdést egy napig tartó szörnyü csata dönti el. Kaimbárt, mikor már hős serge le van verve, maga Irnák öli meg. Haddur akaratából a csata után ujra tűzgömb jelenik meg a levegőben, a minő útjok irányát elinduláskor mutatta volt és fejök felett szétpattanva eltünik. Kálnok tudtára adja népének, hogy e jelet is Haddur küldötte, tovább már nem kell barangolniok, hanem e földön letelepedhetnek. Irnak Aliránnal házasságra lép, embereit pedig, székekre osztva, letelepiti és székelyeknek nevezi a székbeli honnyost.

Ime, a költeménynek tartalomismertetése.

Miből alkotta Sz. Sándor e müvet? Gyenge mondaszálakból. Régi történetiróink fentartották a hagyományt és kivált a székely népnél ma is él, mely szerint Atilla halála után fiai harczba keveredtek egymással és e miatt megdölt a nagy hun-birodalom. Ekkor Atilla egyik fia háromezer hunnal Erdély keleti felében telepedett le, kik azután székelyeknek nevezték magukat.[1]) Ez teszi a költe-

[1]) Hogy a székelyek Atilla népéből betelepült húnok utódai, az történelmi tény, állitják legrégibb krónikásaink, a kiknek hitelességét ezen igazság nem

mény tartalmának lényegét, csakhogy e szerint Irnakkal nem három, hanem hét ezer hun maradt. Ily keveset részletező hagyományokat használt fel Vörösmarty is Zalán futásá-ban és ilyenekből alkotta legnagyobb epikus költőnk, Arany János is Buda halálát és a gyönyörü Toldi trilogiát.

A hun hősök nevei, kik Irnakkal a székely honfoglalásban részt vesznek: Zágon, Uzon, Kálnok, Ipor (Apor), Bárdocz, Bágyon, Vargyas, Gyula, Béldi, Orband, Daczó, Cserey, Kászon részint háromszékmegyei helységnevekből, részint régi székely családnevekből vannak véve. Helynevek régi hősöktől és eseményektől származtatását általában szereti a mondaalkotás. A Romulus- és Remus-féle mondák a rómaiaknál Róma nevéből keletkeztek, Keveháza Keve ősi hős sirjától származik, Esküllő nevét ugy magyarázza a monda, hogy ott esküdt az oláh nép hűséget a honfoglaló magyaroknak. Székely tehát érzékkel járt el, midőn költött nevek helyett olyan hősöket léptet fel, kiknek neve a székelyek őskorából maradhatott fenn.

A Rika erdejéről szóló mondát is ügyesen használja fel. Igaz, hogy a régi hagyomány szerint Atilla király nejét, Krékát nem a székelyek betelepedésekor temették el a róla nevezett erdőben, hanem Atilla először Erdélyben lakott volna, s még életében halt meg itten neje.[1]) De hát Zrinyinél is Szolimánt az éposz hőse öli meg, pedig történelmi tény, hogy nem ugy történt; ugyde a költemény e feltüntetéssel óriásit nyert. Arany János nem változtat-e az Atilla-mondák régi formáin, midőn belőlük epikus müvet alkot? Éppen a mondák leghajlékonyabbak a költő kezében. Székely tehát helyesen járt el, midőn a Rika mondáját is felhasználja.

Mely uton mentek a hunok a Székelyföldre, mikép és hol telepedtek először, ugyszintén az Irnak házasságáról a hagyomány nem tud semmit. A hol az első település történt, a költő tündérkertjét, melyet az Olt és Feketeügy ölel, ma Szépmezőnek nevezik. Székely Sándor maga megirta Erdély történelmét s ha a település mikéntjére nézve valahol hagyományt látott volna, bizonyosan megemliti. A költemény szerkezetében tehát a helyviszonyok bi-

---

hivői gyenge okokkal támadják meg, állitják Béla király névtelen jegyzője, Schwandtner Rerum Hung. stb. czimü kiadványa 33—34. lap; Simonis de Kéza chron. Hung. 61—63. lap; a bécsi képes krónika 77—78. l. s ezek után a legtöbb történetirónk.

[1]) Benkő József Imago nat. Siculorum 18—20. lapján Nagy Mátyásnak a 15. száz végén irt Notationes de origine Siculorum czimü, azután elveszett munkájára hivatkozva igy mondja el a régi hagyományt.

zonyára az ő hozzáadásai, hogy a vékony hagyományszálakat egységes művé alakithassa.

A hunokkal először a Maros Tiszába szakadásánál találkozunk, innen indulnak; a Maros mellett a Vaskapui szoroson át Dáczia földére érve, három napig pihennek; aztán három napi utra másodszor a Strigy mellett, ismét három napra a Rika táján állapodnak meg, öt napra pedig a Nemere dühe tartóztatja fel őket. Utazásuk tehát nagyon is gyors. A költemény eseményeinek idejét magából a műből nem lehet határozottan megállapitani, de ha a többi utat a feltüntetetthez viszonyitva vetünk hozzá, az egészet 25 napnál többre alig tehetjük. Ez pedig ha az akkori uttalan utazásra gondolunk és hozzá vesszük, hogy öreg, nő és gyermek együtt lépdelt, kevés idő.

Azt tán fölösleges is volna megemliteni, hogy Haddur isten szerepe és a Kaimbáré szintén a költött részletek közé tartoznak. Ha mindezek mondákban élnek, akkor ma naiv époszunk is volna.

A költemény egységes szerkezetébe szorosan nem tartozó részek közül a hunok Irnak előtti történetére, az Erdély régi viszonyaira vonatkozók történelmiek, a két Küküllő nevének magyarázása pedig népmondai alapon történik.

Leginkább figyelemre méltó epizód a második énekben a Maros és Olt keletkezéséről szóló rege, melyet maga Haddur beszél el a hősöknek, midőn pásztor képében egy éjet velök tölt. A rege ez: Iszternek (Duna) volt egy szép vizi leánya, kibe Urpán, dák isten beleszeretett és erőszakkal megrontotta szemérmét. Hogy a leány apjának ne panaszolhassa el gyalázatát, Urpán egy sziklaüregbe zárta. Végre megszánván a szegény leányzót, szarvassá akarta változtatni, de az inkább akart kutfő lenni. Az isten ezt teljesitette. Akkor a leány két forrást bocsátott ki a sziklaüregből, melyek elindultak apjához. De Urpán szándékukat észrevevén, sziklákat rakott a két viz utjába. Ezek más vizek segitségével az akadályokat áttörték vagy kikerülték és Iszterhez jutva, elmondották a panaszt. Iszter több vizzel szövetkezve, harczot inditott a nőcsábitó isten ellen és azt sziklához paskolva megölte, leányát kiszabaditotta, s az esemény emlékeül a két folyót, Maros és Olt néven meghagyta.

Kőváry László Erdély régiségeiben és Orbán Balázs a Székely föld leirásában közlik ezt a regét ugy, a hogy Szentgyörgyi Móricz a nép ajkáról leirta. E szerint a Maros és Olt Tarkő nevü tündér két leánya voltak; apjok nem dák isten, hanem a Feketetenger szelleme és a fiuk apjokhoz igyekeznek, ketten két uton.

Világos, hogy a két rege ugyanazon alapu, csak más-más vál-

tozat. Székely is bizonyosan a nép ajkáról hallotta; a nála található változat még szebb. Hogy költeményébe fölvette, költői tapintatra vall: a Haddur történelmi elbeszélését vele szépen élénkiti. A dák istennek a regébe vonása a költő hozzáadása, hogy ez által még csodálatosabbá tegye. A nép dák istent, a minőről sohasem hallott, nem szőhetett regéjébe. Homerus utánzására vall e feltüntetés, kinél az isteneknek oly emberi szerepe van.

A mondottakból világos, hogy irónk költeményében annyira ragaszkodott a mondai alaphoz, a mennyire csak lehetett és hogy művének minden vonása nemzeti, felfogása romantikus. A székely nemzeti multhoz való meleg ragaszkodás szülte lelkében az egész müvet.

A kis éposz szerkezetéről és költői szerkesztéséről Homerus és Vergilius mellőzésével nem beszélhetünk. E mű csak irodalmunkban új. Az éposz törvényeit az aesthetikusok is az elöttök álló classicus görög és római müvekből vonták el.

Az éposz iróknál szokásos kiindulás, a tartalom rövid előrebocsátása (expositio) Székelynél annyira a Vergilius nyomán készült, hogy a két mű ugyanazon szavakkal kezdődik. Arma virumque cano .... költőnknél: Fegyvereket zengek .... Zrinyinél pár első sor után: Mostan immár Marsnak hangosabb versével fegyvert s vitézt éneklek...

Költeménye elején Székely is a muzsát kéri, mint Homerus, hogy beszélje el a nagy dolgot, a mit czélba vett: Zengd-el Múza, mi ok késztette fel előink... A magyar élet muzsákat sohasem ismert, de költőnk korában amugy használják a poéták a classikus istenekről vett képeket, mintha azokról a hit élne lelkökben. Nem tetszett biz ez a magyar népnek soha. Zrinyi eposzában közelebb hozta volt a dolgot a mi felfogásunkhoz, ő a szűz anyát hivja segitségül, de Székely Zrinyit nem tanulta.

Mikor a költő classicus mintára éposziráshoz fogott, nagyon meg lehetett akadva a természetfeletti belévitelének kérdésével. Homerus és Vergilius népök isteneit szerepeltetik; ezeknek hatalma alatt állanak az események, a bonyodalom és kifejlett körülményei beavatkozásukkal vannak megokolva. Mit tehetett e tekintetben a magyar költő, mikor a hunok istenének még nevét sem ismerjük? Ugy segitett a dolgon, hogy annak az alapján, mit őseink vallásáról tudhatunk, istent képzelt és azt szerepelteti müvében. Haddur Szász Károly szerint, először ezen époszban fordul elő.[1]) Ő küldi a honta-

[1]) Szász Károly: A világirodalom nagy époszai. II. kt. 691. l.

lan népnek az út irányát jelelő tüzgömböt, ő ad pásztor képében a hazát kereső népnek utasitásokat, ő önt lelkökbe bátorságot és adja tudtokra ismét tüzgömbbel, hogy az igéret földén vannak, tehát ő az eposzban az okok oka. Tulajdonságai nincsenek feltüntetve. Csak annyit tudunk, hogy lakása a Kaukazuson van és a hunoknak nemzeti istene. Istenét vagy isteneit minden gyermeknép ilyennek képzeli. Tehát e vonás, akár képzelték a hunok istenöket olyannak, a ki emberi alakban megjelenve is utasitja népét, akár nem, mindenesetre igaz. A Székely által felvett ősistent Vörösmarty is átvette Zalán futásába, a hol már nem Haddur, hanem Hadur a neve. Nála még ott találjuk evvel szemben Ármányt, ki szüntelen a magyarok megrontására törekszik. Költőnknél akadályozó szellemül a Nemere szerepel. A Hadur név felvételének lehet is alapja, mert harczias népnek, a harcz istenére van legnagyobb szüksége. De sem a Székely, sem Vörösmarty istene nem jöhet tekintetbe, ha magyar mythologiáról van szó, mivelhogy csak az ők képzelődésének, nem pedig a néphitnek alkotásai. Ez az oka annak is, hogy nem annyira vonzók, mint a Homerus istenei, a kikről, a mit elmond a költő, azt a nép hitte is. Zrinyinél a keresztény isten, angyalok és ördögök szerepe az éposz gépezetében természetesebb.

A székelyek Erdélyben czimü eposzában a szerkezet jó: kezdet, czélra törekvés, fejlemények, bár nagyobb bonyodalom nélkül és a szerencsés kifejlés mind egy epikai alapokon nyugosznak, az események egy fő hős körül csoportosulnak, tehát a mű egységes szerkezetü s a nagy esemény szerencsés megoldásával végződik, a mi éposznál szintén lényeges kellék.

Az epikus feldolgozás már több kivánni valót hagy hátra. Nincsenek messzeágazó bonyodalmai, a helyzetek, személyek és események nincsenek minden oldalról kidomboritva, a mű nem szélesül korrajzzá. Csupán az áldozást ismerteti meg a hunokősszokásaiból; a hősöket feltünteti, mint tanácskozókat, mint vadászokat, mint jó czimborákat bor mellett, mint vitézeket a csatatéren, de mindig röviden. A nép 3—4 heti utazása alatt többször napokig letelepedve pihen. Ismertethetné ilyenkor a családot, festhetne apró jellemképeket; a Kréka temetésének leirása is érdekes részlet lehetett volna; de mindezeket nem találjuk. Ezen hiányokért a műnek általános aesthetikai értéke kevés. De mindezek nem állottak a költő hatalmában, ily képeknek még alapjához sem lehetett elég ismerete a korról, a melyből tárgyát vette. Követője Vörösmarty már több epikai alkotó tehetséggel bir a rajzok kiszélesitésére.

A költeményt igaz nem mérik singgel, de mégis hasonlitsuk össze a mi költőnk müvét nagy mesterei müveivel terjedelemre nézve. A székelyek Erdélyben első éneke áll 172, a második 185 és a harmadik 188 sor versből, tehát az egész 549-ből. A Homeros Ilias-ának 24 éneke közül csak az elsőben van 610 sor, az egészben pedig 15 ezer; a Vergilius Aeneis-ének 12 énekében közel tizezer sor vers van. Mindkettő óriás a mi époszunkhoz mérten.

Azonban ne nézzük ugy a müvet, a hogy lennie kellene, hanem tekintsük ugy, a mint van s akkor, ha csodálkozásunkat nem is, de szeretetünket és méltánylásunkat megérdemli ez a dióhéjba szoritott csinos kis éposz. A mi benne található, az mind a maga helyén van és erővel, jellemzően, a szemlélhetőség kellékeivel feltüntetve; egymásutánja természetes és a mi az elbeszélő költeményeknek előtte kevés kivételével hibája, attól a Székely müve ment, t. i. nincs benne meg az untig-unalmas didaktikai fejtegetésmód, sehol szárazzá, historiai énekszerüvé nem lesz, hanem minden részén kellemes, üde elbeszélő hang cseng az olvasó fülébe és több helyt éppen vonzó részletei kedves képeket hagynak a lélekben. Igy a szélesség, az epikai részletezés hiányát talán még érdemeül tudhatjuk be, ha elgondoljuk, hogy szélesitni akarva, könnyen beleeshetett volna, mint annyi elbeszélő verselőnk a laposság és vontatottság hibájába, a mit pedig sem az olvasó, sem az aesthetikus nem bocsáthat meg a költőnek.

A székelyek Erdélyben nemcsak szerkezetében, hanem formájával is Homerus és Vergilius követésére mutat: hexameterben van irva. E vers hat lábból áll; hosszu sorai, a lengedi és lassú verslábak meg az ezek által alakult szabályos emelkedések és esések váltakozása és a harmadik láb közepén található metszet (caesura) a hexametert komoly, nyugodt, ünnepies előadásra különösen alkalmassá teszik. Az éposz éppen ilyent kiván. E versformát nálunk nagyobb elbeszélő műben először költőnk használja sikeresen. Előzőinél, még Révainál és Kazinczynál is, a classicus formák nehézkesek. Ő és utána Vörösmarty megmutatták, hogy költészetünk ilyen formában is szépen zenghet; igy a verselés történetében is lényeges fejlődés kezdői.

Az egész mű 549 hexameterében versmérték kedveért való szófacsarásokat, nyaktekert szórendezést, erőltetett kitételeket sehol sem találunk, holott előtte classicus formában verselő iróinknál az effélék hemzsegnek. Elkerülésökhez olyan nyelvérzék kellett, a milyen csak

tehetségesebb költőnek lehet. Még hozzá hibás méretü sort is az egészben csak hatot találtam; az első énekben:

Irnak hátramaradt s nyugotan letelepedni vágya.
Tündérország keresésére véromlással . . .
Vártanak alkalmat s letelepedni honnyot ügyeltek.

a második énekben Atilla:

Járom alá késztette az ostorozott napnyugotot.
Elnyerhetni bajos, ércz-kert, lángos oroszlány . . .

a harmadikban Alirán:

Látá a négy hőst közeliteni s igy szólt elejekbe:

E hatból is kettő bizonyára sajtóhiba, mert letelepedni szó még pár helyt jő elé letelepleni alakban; igy téve belé, itt is kifogástalan lesz a vers; azt csak nem hihetni, hogy kétszer könynyen elkerülje egyazon hibát és kétszer ne tudja vagy ne akarja vagy éppen ne vegye észre.

Az egészben négy hexameter van, melyekben az ötödik lábon lengedi helyett lassú van, a mi ritkán mestereinél is eléfordul. Az ai, ei nehány helyen egy szótagnak van véve (eveidnek, ömleit, vizeinkben, hadait), a mi megengedett volt és a leend szó kétszer egy szótagunak. Ezekért ugyan, mint többen ráfogták, verselését incorrectnek nem lehet nevezni.

De nemcsak a szabályos és szépen folyó verselés adják meg a költői forma külső szépségeit. A szép jelzők, hasonlatok és élénk apró leirások is elejétől végeig nem egy példában állanak előttünk. E tekintetben is, a mi Homerusnál és Vergiliusnál megvan nagyban, itt megtalálható kicsinyben.

A költők apja gyönyörü nyelvében lényeges sajátság az állandó jelzők használása, mint: fehérölü Hera, szélesen országló Agamemnon, istenféle Achilles, kékszemü (ökörszemü) Athene,[1] Vergiliusnál kegyes Aeneas, szörnyü Ulixes stb. Székely kétségtelenül az ilyenek példájára mondja: Irnak, a népvezető hős, homlokban csontos Bágyon, sarkantyus Gyula, Béldi csatátértő, sok idők nagy bajnoka Kászon, botviselő főpap s még sok ilyes. Ezeken kivül sok szépen alkalmazottt élénkitő jelző található, pl. a zúgó sereg égre emelte robajját, hordja öreg Kászon nagy dárdája hatalmát, a gyorskaru hősök készülnek sütni vad őzet, a sok halmok fia beszél,

[1]) Szabó István forditása szerint.

Párbeszédeit is rövidség és tartalmasság jellemzi. Czuczor, a ki szintén irt classicus formáju eposz-féle müveket, e tekintetben jóval mögötte áll; nála a tanácskozó hősök beszédében több a szóhalmaz, mint a tartalom. Székelynél párbeszédeiben a megszólitások rendesen egy sor hexameteren végig mennek.

Sczythák, honszerzők, hadrontók, népeket őrzők!
Kászon, régen erős bajnok, haza s fejedelem őrje!

Mintha Homerustól hallanók:

Hirnökök, istenhoz, Zeus küldnöki s emberekéi!
(Ilias I. 334. Szabó ford.)

Atreus ága, dicső Menelaos, nemzetek őre!
(U. o. XVII. 13.)

Vagy Vergiliusnál:

Oh Dardánia fénye, teukrok büszke reménye!
(Aeneis II. 281.)

és több más.

Leginkább emelik nyelve szépségét hasonlatai, melyeknek egy része Homerus után készült ugyan, de mindenik a maga helyén szépen van alkalmazva. Közülök csak egy párt emlitek föl.

S mi vad oroszlányként kölykért tusakodva csatázunk.

Mikor Irnak esküszik, hogy kész lesz népeért élni vagy halni s felszólitja, hogy kössenek vérfrigyet:

Mint mikor éjszak erős zivatarja csap által az erdőn,
A tölgyek zúgnak, távolra kihallik az árzaj:
Ugy zúgott a Nép, a hang riadozva csapongott,
Végezvén Irnak seregéhez szólva beszédjét.
(I. ének.)

A Kaimbárral való csata leirásában is szép hasonlat a következő:

Igy csattog vészharcza az éjszaki fergetegéknek,
Hogyha falombok közt egymást hasogátva csatáznak;
Zug a mély erdő, a tölgyek sudari sívnak,
Nagy recsegés zúgás gyakorolva zubong az egekbe.
(III. ének vége felé.)

Kaimbár, mikor Irnakot megtámadja:

Ordit érzetiben vesztének, mind vad oroszlány.
És Irnakra rohant, vagdalt, szeldele és tört.
Ellentáll a Hős és mint tölgy ingani nem tud.

A terjedelmes hasonlatok alkalmazásában Vergilius is Homerust követte, kitől néha egész képeket át is vett. Hát Székely kitől tanult volna efféléket, ha nem mestereitől! Igaz, hogy a valódi nagy költőn a mások hatása, a kiket tanult s a kik lelkesitették, sohasem látszik meg, hanem ők maguk alkotnak új képeket, de egy kezdőnek, a kinek annyi nehézség áll útjában, kevesebb teremtőerő is nagy dicsőséget hoz.

Csak nagy irodalmi fejlődés után alkothat egy irodalmi fajban örökszépet és eredetit még a nagy tehetségü költő is. Arany és Petőfi, ha a mult száz évben vagy ha csak ezen száz első két tizedében lépnek fel, eredetiség tekintetében aligha emelkedhetnek oly magas fokra. Székelyünk is a maga tárgyának teljesen ura; a mit mestereitől tanult, annak tudta öntudatosan hasznát venni. Ezért van, hogy classicus formában ugyan, de egészen romanticus, korához illő felfogással jelenik meg nála a székely honfoglalás.

Legnagyobb hiánya, mint már mondottam, hogy nem szélesíti époszát korképpé és nincsenek terjedelmes leirásai. Azonban apró leirásai között nem egy van figyelemre méltó. Álljon itt például az áldozás leirása.

Ércz kürt
Harsoga szét a nagy térségen, jött az özön nép
S görbe karét állott. Zágon mély csendben előment,
Hozva lovat ragyogó zablán, leütötte sűvöltő
Bárdal, szent vérét csészéből földre leönté.
És könyörögve borult Haddur képének elébe:
„Haddur! Népvezető, Sczythák örzője, Hadisten!
Áld meg hadnagyaink, Népünknek fegyvereit áld meg,
És vigy békében boldog hony földire lakni!"

Vonzó leirás a pásztor-kunyhó képe, melyben a hősök tölgytönkökre leülvén vadat sütve regélnek. E jelenet végén a pásztor képében velük mulató isten:

borkorsót ingatva kezében,
Sorra adá: itták a Hősök Dáczia nedvét

És dicsérték és áldák bőv halma' gyümölcsét
És vadakat forgatva regéltek vig örömekben.
Sok hangon dalokat zengének tűz melegénél.
Zúga azonban künn dörgő fergeteg árja.
Éjfél volt és görbe karóba dölve szunyadtak.

Ilyenek más apró leirásai is, kevés szavuak, de jellemzőek, élénkek. A felhozottaknál még szebb a csata-leirás, tele van hangutánzó kifejezésekkel. Azonban legsikerültebbnek tartom az A lirán szerelme feltüntetését. Ez oly jellemző, a gyöngéd, ártatlan leánykát oly vonzóan festi!

Ámde Alirának keblét ellepte szerelme.
Hallgata és bágyadt. Terjedt titkolva az égés.
Ráfüggeszti szemét a Hősre s habza beszédben.
Ismételte szavát s mondásait újra felejté
És nem birva tüzét, lankadván reszkete és fort.
Éjjel ereszkede, a völgyben hűs szelek ingtak.
Nincs nyugalma, heves lángokban küzdve vezérlé
Irnakot . . . .

Hősei jellemét oly apróra nem dolgozza ki, mint Homerus és Vergilius, de apró jellemzései nem elmosódók. Mindenik férfiu népeért élni-halni tudó hős; borozás közben jó vig czimborák, mai magyar szokás szerint sok hangon énekelve tánczra kerekednek, de nem szilajok és féktelenek; a tanácsban oly bölcsek, mint a mily vitézek a harczban. Főhőse, Irnak legtöbb oldalról van jellemezve; ha meg kell lenni, rettenthetetlen hős, de nem keresi a harczot, éppen mint Vergilius kegyes Aeneasa. Mint ez népének előrelátó vezetője, társainak barátja; azok érzik felsőbbségét, de ő nem érezteti; alapjelleméhez hűen inkább szövetség által szándékozik bujdosó népét biztositani, mint karhatalommal; népének kevés száma élénk tudatában él. Isteni jel mutat nekik hazát, és mégis barátságos izenettel küldi követét a szilaj, erőszakos Kaimbárhoz; mikor pedig az durva választ küld, megharagszik és haragjában rettenetes, igazán Atilla fia. Anyját gyöngéden szereti, halálát három napig gyászoltatja az egész néppel. Szépen festik jellemét az öreg Kászonhoz intézett szavai, kit nagy hadi bárdjával forgolódni látván, barátságosan megszólitja: „Hejh! ha serény ifju éveidnek tartana erője és még volna veled tiz bajnok, szivben egyenlő, esküszöm, egy honnyot tizen megvivni tehetnők. A tanácskozásokban mindig szava dönt, de a más nézetét tiszteli és okokkal megdöntve teszi félre.

És én ezzel a kis mű ismertetésének végére jutottam. Láttuk, hogy benne kicsinyben az éposznak minden kelléke megtalálható, még pedig csinosan alkalmazva, a tárgyválasztás, szerkezet, feldolgozás, verselés, nyelvének festései és képei mind arra mutatnak, hogy igaza van Toldy Ferencznek, a nagy irodalomtörténet-irónak, midőn rövid jellemzése végén azt mondja, hogy ez egy csodálatos sugallat műve.

Ha általános aesthetikai becse nem nagy is e kis műnek, ámde irodalmunkban, nemzeti szempontból örökbecsü jelenség. Vörösmarty többször nyiltan beismerte, hogy e mű olvasása közben, ennek sikereit látva fogamzott meg lelkében a gondolat, hogy classicus formáju nemzeti éposz irásához fogjon.[1]) Igy született meg a Zalán futása és Vörösmartynak más nagybecsü classicus formáju kisebb epikai alkotásai, melyekben a Székely Sándorénak minden előnye fokozottabb nagyságban ragyog. E kettő hatása alatt irta Czuczor, kevesebb műbecsü, de irodalmunkban szintén nem kis jelentőségü epikai műveit. Igaz, hogy népszerüségnek ma egyik classicai époszirónk sem örvend, még a csúcson álló Vörösmarty sem, mert az idegen forma bármily erővel és változatos szépséggel zeng is, csak nem tudta magát megkedveltetni a magyar füllel, hanem azért a költők érdeme nem kisebb.

Mi volt Székely előtt a magyar elbeszélő költészet? Emlitettem már, hogy alig van két-három becsesebb terméke, a Zrinyi époszát kivéve. A lelkes diáknak, mert költőnk az volt, mikor művét megirta, idegen remekeket kellett tanulmányozni, hogy művének formát adhasson. Az igaz, hogy népszerübb lett volna költeménye, ha magyar formában irja, de milyen fejletlenek voltak a magyar formák! és milyen örökszépek és akkor divatosak a classicus formák! Másképp nem járhatott el, hiszen ő is kora gyermeke volt.

A mult száz év vége és a jelen száz év kezdete a magyar alkotmány megmentésének és a magyar irodalom felvirágoztatásának hazafias mozgalmairól nevezetes. Ez utóbbiban vett részt sikerült kisérletével Székelyünk is. Ha ő nem kapja azt a csodálatos sugallatot, a Vörösmarty szép epikus művei aligha megszületnek, és ha ezen kor irói nem buzgólkodnak a nemzeti nyelv és irodalom ujjáteremtésében, akkor későre ha eljő az Arany, Petőfi és Jókai kora! 1822. előtt 53—60 esztendővel még azt hitték Bécsben, hogy a magyar nemzet elnémetesitése ugy fog menni, mint a karikacsapás és munkához láttak. De éppen ez ébresztette fel a nemzeti önérzetet. Igy indult meg aztán az emlitettem hazafias mozgalom.

[1]) Lásd Vörösmarty életrajzában Gyulai Páltól.

Ha ma irnának egy olyan művet, mint a Székelyek Erdélyben, kevés figyelmet érdemelne, de mert irója azon korban irta, mert új irodalmi fajt honosit meg vele, mert elbeszélő költészetünk ősi hibáit egyszerre mind elkerülte benne, sikere nem fél, hanem egész siker. Nincs mű, melyen az éposz törvényeit az iskolában jobban lehetne szemlélhetni, mint A székelyek Erdélyben. Azért jól tenné Gyulai Pál, ha az Olcsó könyvtárban kiadván, könnyen hozzáférhetővé tenné.

Aranyos-rákosi Székely Sándor még e műve után is próbálkozott az epika terén. Irt Mohácsiász czimen (négy ének, 1824.) megjelent tőle a Dierniász, mely két énekben Osián-féle nyelven prózában van irva, Rege Bécs ostroma idejéből, Mikola Mária honi hős rege és Hattyu Epos Hunyadyról. Azonban e regényes elbeszélések, valamint Az ember, a Döbrentei Gáborhoz irt költői levél és a Figyelőben megjelent Ódák, melyekkel a lyrában tett kisérletet, kevés irodalmi értékkel birnak, egyedül nyelvük szép, de költői szin és lendület csak itt-ott vehető bennük észre, szóval gyenge kisérletek. Ennélfogva verseivel, melyeknek irásával 1830. után fel is hagyott, csak egyetlen költői sikere volt. Ez az egy azonban örök emléket biztosit nevének a nemzeti irodalom történelmében!

Legvégül nem hagyhatom emlités nélkül tudományos irodalmi termékeit. Erdély történetei, Világtörténet Dittmár szerint, Az unitária vallás történetei Erdélyben, Az unitária vallás eredete, A húnok és avarok várairól, Zsidó régiségek Erdélyben és A föld alakulásáról czimü müvei mindannyian mély tudományosságának és irói tehetségének szép emlékei a magyar irodalomban.

Péterfi Lajos.

A VARGYASI UNITÁRIUS EKKLÉZSIA TÖRTÉNETE.

A vargyasi unitárius ekklézsia eredeti alakulásának idejét határozottan tudni, irt adatok hiánya miatt, nem lehet; de bizvást feltehetni, s hitelesen kimondhatni, hogy az unitárizmus legelső mozgalmai e községben meleg rokonszenvvel találkoztak s az ős Daniel család vezérlete alatt, az első alakult ekklézsiák közé számitható, mire elég okszerü, s meggyőző körülmények, szóhagyományok s némely jegyzetek is kellő felvilágositást szolgáltatnak.

I. Rendes anyakönyv 1750-ik évben keletkezett ez előczimzéssel: „Diarium, sive Libellus, constnens nomina Baptizatorum, Dena-„torum, vel Mortuorum, et Copulatorum, In Nobili Populosa, ac Ve-„nerabili Ecclesia Vargyasiensi unitaria, mihi Patria ab Anno

1750.

„Jubilaeo, qui dedit Inicium officii mei Pastoratus Stephano Máté „de Vargyas.“

Vizsgálati jegyzőkönyv keletkezett 1744-ben, környéki esperes Menyhárt Sámuel parancsolatjából.

Még ezek felett egy urvacsorai használatban levő ónkannán 1606-ik év látható, mely az első vizsgálatkor leltározva van. Mind a régibb, mind az ujabb jegyzőkönyvekből feltünik, hogy a vargyasi ekklézsia ügye és érdekei a régi nemes Daniel családdal oly szoros összefüggésben állottak, s állanak ma is, hogy erről is némely figyelemreméltó adatokat előre bocsátani szükségesnek vélem, mint a melyek ez ekklézsia történeteit befolyásolták.

Ez a legrégibb székely főnemes család, az Udvarhely melletti Budvár pogány fészekből kiszállva, Erdővidéknek Vargyas és Kormos folyamok kies völgyeit foglalta el; az egyik ág, a három tetős halom alatt védve elterült Vargyast, a más ág a szomszéd szép területü Olasztelket szállta meg, mint főbirtokos és véduraság; — később csere által esett Felső Rákos község is birtokukba. Kétségkivül ezeknek sikerült az itt talált pogány népeket keresztény vallásra megtériteni, a reformatio terjedését is elősegiteni, s végre az unitarizmust a Székelyföldön meghonositani; — mire elég bizonyitó adat, hogy a időnként felmerült tüzes küzdelmek, üldözések, nyomások, — s még a hirhedt keserü Dajka püspök vérszomjas, tüzzel-vassal pusztitó fanatizmusa ellen is Vargyas és Felső-Rákos községeket, s általában lakósaikat védték s megtartották a tiszta unitárius vallásban; — kezdettől fogva ez időig erélyes, buzgó főgondnokokat adott az unitárius anyaszentegyháznak.

A nagy idők alatt csak egy találtatott hivtelen elhagyó, ki Mária Ter zia királynő uralkodása alatt, rang, és hivatali érdekekért az egységet megtagadá, szentháromsághoz szegődött, bároságot és főispánságot nyert, de fiai a bárói czimet nem fogadták el, — mind utódok nélkül haltak ki, — s ekkor szállt leány ágon egy igen szép birtokrész a Wesselényi, Bónis és Rauber családra azon ősi foglalt birtokból, melyből a székely törzsgyakorlat szerint, leány nem osztozhatott, hanem egy hatodrész értékkel, női hozományul elégittetett ki.

Ez az eltért főur aztán megtámadta az unitárius ágat, személyt és vallást sértő, gunyoló, nyomtatott röpiratokat adott ki, — gazdagságával, bárói rangjával, s fényes hivatali állásával dicsekedve, erősködött bebizonyitani, hogy csak az ő vallása igaz; — de bizony ez által is — az udvarhoz tartozó nehány czigány családon kivül, senkit se birt se Vargyason, se Rákoson az unitárius hittől elszakitani. S még azok közül is a derék Jankó-család, vajdaságot fiuról-fiura viselve, megmaradott igaz hite mellett, — s ma is feltünő népes zenész és kovács tagokból fennáll — és később mostanig viszszatértek a nagyszámu R a d u l y, Bálind, Béla s más családok is, — kiknek az ekklézsia temetőjében is szép hely van kijelölve.

Hanem a bennszülött eredeti székely családok máig is megállott hiv unitáriusok. Van jegyzőkönyvbe igtatva a róm. katholikusok hathetüs instructiós idejéből László István baróthi kath. paptól vett deák nyelvü bizonyitvány 1783. febr. 2-ról, hogy három derék nő a hatheti instructiót, kemény feddésekből álló oktatást kiállották, s úgy tértek az unitárius hitre.

Az a nehány család, többnyire vegyes házasok, kik ma az ev. ref. leányiskolát fentartják, mind házasság által települtek be e községbe.

Az aranykönyvek s adakozási bejegyzések soraiban előforduló Daniel családi nevek: Daniel Imre és Daniel István 1667-től „patronus“ czimen, — 1725. Daniel Klára, idősb. Daniel Ferencz és neje Suki Sára, 1752. Daniel Susánna, 1753. Daniel György, neje P. Horváth Borbára, Daniel Ferencz, neje Pálfi Juliánna, 1758. Daniel János, neje Daniel Klára, 1759. Daniel László, — Sámuel, ifj. Daniel Ferencz, 1805. Daniel Lászlóné, 1755. született Daniel György fia Lajos, mint tábornok halt el. 1759. szül. Daniel Elek, főgondnok, kinek fia Elek főgondnok, ennek fia Gábor, mostani főgondnok, kinek három fia: ifjabb Daniel Gábor orsz. képviselő, Lajos, vargyasi nagybirtokos és ekklézsia gondnoka, Elek, udvarhelymegyei árvaszék jegyzője. — Ez elősorolt nemes hitrokonok a vargyasi ekklézsia iránti lelkes pártfogásban, jótéteményekben, örök időkre tett alkotásokban s a derék nők ma is nagybecsü és kitünő kézimunkákban kegyeletes emlékkel tiszteltetnek s megörökitve vannak, és lesznek jövőben is, mig az unitarizmus az emberiség hitéletében idvezitő erejével ténykedik, mert az egység hite öröklétü, a legelső emberi szózat is „Isten egységéről hangzott el s a legvégső is „egy igaz istent“ fog vallani.“

II. Temploma volt a helység területének keleti szélső részén,

régi góth épület kemény kőkeritésben, a templom mellett papi és iskolamesteri lakházas telkek, régi kőépületek, (ma is fennállanak) akkor elkülönitve a községi laktelkektől, de a Danielek terjedelmes gazdasági helyekkel tőszomszédosok, kétségkivül azokból szakittatván ki.

A lakósok zömétől ily távolban elkülönités azon lehetőségre utal, hogy kezdetben Olasztelek és Száldobos közsegek is e templomhoz tartoztak.

E templomban folyt az isteni tisztelet jelen száz évben is. Ugylátszik, hogy az unitárius vallás felvételével a község felső területén lakó nagytöbbségü unitárius székelyek és az alsó részen levő Daniel család nagy terjedelmü birtokain elhelyezett népes és gazdag urbéresek közt keletkezett egyezkedés szerint az isteni tisztelet ugy rendeztetett el, hogy a belső emberek hetenként kétszer: kedden reggel és pénteken este kötelesek a község felső részében, bizonyos háznál, isteni tiszteletet tartani s a három nagy ünnep másod napján a pap ugyanott urvacsorát kiszolgáltatni és ez a gyakorlat ma is foly, megcserélve, a község alsó részében, ugynevezett Altizben lakó unitariusokat illetőleg.

Az 1744-ik évi jegyzések közt azon gyakorlatról látható: „Hetedszaka kedden reggel, és pénteken estve a falu felső részire, arra „determinaltatott házhoz tsak imátkoztatásra mennek a pap és mes-„ter, és hogy alkalmatlan rut időben oda togát ne vigyenek, T. püs-„pök urunk Almási Mihály ur megengedte H.-Szt.-Mártoni Ferenc Ta-„más pap instantiájára, hanem tsak mentében is comparealhassanak.“ — Igy van ma is palást nélkül a hétköznapi két órán, de az ünnepek másodnapján templomi diszöltözetben s diszteritékkel.

Az az ódon stilü templomépület megbontatott 1812-ik évben, mint ezt 1845—46-ban 70—80 éves derék hallgatóim sokszor elbeszélték, a falakon volt több rétü mészvakolások alatt találtattak görögkeleti szertartást jelző, szines festett alakzatok, a müvészileg faragott kövek s testalakok pedig a kőfal külszinére illesztve, a pogány vallásra mutattak.

Sokszor sajnálkoztam s mondottam is: mily nagy kár, hogy azon darabokat megkimélő figyelem s megtartani szerető ismeret nem volt, hanem a mint rendre bontattak fel, mint nagy és szilárd tömegek rakattak be az uj templom fundamentumába, mire mentségül hozák fel: „hogy a pogány világnak még emléke is legyen föld alá temetve“; ilyen volt még e százban is a vargyasi unitárius székelyek vallásos erős jelleme.

De azt hiszem, hogy ennek a megfigyelés elmulasztásának főoka volt az a kellemetlen surlódás, mely a templom elszállitása kérdéséből fejlődött ki a földbirtokosok, a falu altizedében levő, nagyobb részint urbéresek és a nagytöbbségü székelyek közt, hogy a templom legyen a nép sokaságához képest a középponton; e vitás kérdés több évek alatt feszélyes állapotban tartván a két pártra szakadt hitközséget, végre Szolga Miklós, erélyes gondnok, bardoczszéki hires táblabiró (a derék Szolga János ügyvéd apja) lelkes vezérlete alatt, a

nagy többség — szinte nyers erő — győzött, a gondnok félelmes létrákon lépett fel a templom tetejére, s leszedvén nehány fedélcserepet, kezdette meg a bontást; ez által a nagy sokaság tömegesen rohanta meg az épületet, s felbátorodva szedte le a fedélzetet, s ontotta a falakat.

Ez a mostani templom épitésének előzménye, s igy szállittatott az istenitisztelet hajléka mai diszes alakjában a lakosságra nézve középpontra, Vargyas községe három főutczájának szabad, nyilt piaczára — ámbár a belső emberek tetemes rövidülésével, s anyagi veszteséggel, miről alább lesz értesités.

Ezek után az 1814-ben megkezdett épitkezés, a közbejött nehéz körülmények, terméketlenség, éhségig fokozódott szükség, s még háborus idők miatt is, 1822-ig vette igénybe az ekklézsia, sőt az egész község erejét. A többség érdekét pártfogó szivet átérző Daniel család ekkor is feltünő segélyezést nyujtott, egyik két kövü jó malmát egész jövedelmével oda áldozván esztendők alatt, mikor a nagy szükségben a gabona ára mesés drágaságban állott.

De azon időből még sok hiányok maradtak fenn, különösen a belső felszerelésben. Az 1838-ban január 18-án volt kemény földingás, Erdővidéken több templomokat és tornyokat, ugy ezt is megrongálta boltivezetén, (mely egészen daráskőből van alkotva) és ablakain nagy nyilt repedésekkel, s a 23 öles torony nehéz cserépfedélzetén tetemes rongálással; — e romlásoknak, s belső felszerelési hiányoknak kijavitására az ötvenes években lehetett anyagi erővel rendelkezni, mikor a bolthajtás és ablak-repedések, a kőfalon esett hasadások teljesen kijavittattak, 1855-ben a torony 11 öles szarvazatja bádogfedél alá vétetett, — az ülő székek alja bepadoltatott, s ajtók és ablak-üvegek megujittattak.

1869. május 10-én déltájt a tornyot egy kemény villám érte, mely a pléhbádog fedelen lángolva siklott a fal párkányzatra, a kőfal keleti szegletét lehorzsolva, szállt a templomra, azon is tetemes romlásokat ejtett a fedélcserepeken, és vasolásban; s a földre esett, s egy kemény lapos kövön szétoszlott, de a derék épület gyengülést nem szenvedett; — ezért egy általános kijavitás s a templom fedélzetének ujitása 1881-ben tétetett meg, 1883-ban pedig a Zsinat alkalmára minden aprólékos hiányok kiegészitése, külső és belső fejéritése, s a szép alaku orgonán tett javitás és diszités teljesen végrehajtatott és ma is csaknem ujult alakjában és tisztaságában, mint az ekklézsiának s az egész községnek ékes disze és büszkesége áll.

A régi lakházas telkek és épületek szintén egykoruak a templommal; kemény kőlakházak fafedélzettel, a templomkerités mellett észak felől, nagy kiterjedésü és keleti széleikhez szép darab jó termő földeket foglalva, pap és mester használatára, a Daniel család gazdasági telkeivel, s szántóföldeivel határos, kétségkivül azokból szakasztatván ki.

A papi telek utcza-kapujának, itteni faragott kövekből boltives kőlábai a negyvenes években is épen állottak, s csak most, hogy a papi telek három, a mesteri pedig két gazdasági laktelkekre oszlot-

tak fel, az urbéresek szabad osztozkodása által bontatott le a régi épitkezésnek e szilárd műemléke is.

A templom elszállitásával, a belső emberek lakását is változtatni kellett, és ez nagyszerü cserével, de áldozattal is történt.

Erre kedvező alkalmat és segédkezet szolgáltatott áldott emlékü Kelemen Benjamin, a Wesselényi udvar igazgatója, két urbéres telket ajánlván fel az új templom közelében. A hitközség ezt örömmel fogadta; de hasonló örömmel, nagyobb előnynyel fogadhatta az udvar is, mert a régi templom hely, két terjedelmes kőlakházas gazdasági épületes telkek s mellékelt jó szántóföldek, tőszomszédban jutottak az udvar birtokába. Itt van a fent emlitett nagy veszteség a belső embereket illetőleg felmutatva, mely ez ideig sem kárpótoltatott.

Felköltözvén pap és mester a helység közepére, a templom közelébe, a telkek ellen nem lehetett panaszolni: de az urbéres telkeken volt silány fa-lakházak, s rozzant gazdasági épületek, szűk és kényelmetlen szállásul szolgáltak, lehető csekély javitgatások mellett 1814-től 1847-ig. Ekkor készült lakhatóvá a most diszes és kényelmes papi lakház, azután az emeletes iskola és tanitói lak, mely ma két községi tanitónak lakásául használtatik, miután a felekezeti iskola községivé alakittatott, — és a hetvenes években készittetett az iskolamesteri lakház, szükséges czélszerü gazdasági épületekkel, úgy, hogy a papi és mesteri lakházak, s belső telkekre nézve több kivánni való nem lehet; de két darabocska erdői kaszálón kivül, a belső emberek ma is egy talpalatnyi szántótermőföldet se használnak.

III. Három püspöki vizsgálatról van rendes jegyzőkönyv vezetve. 1762. junius 17-én kezdve, 22-ig folyt a vizsgálat, nagyon rövid, s csakis számadási jegyzeteket irván meg.

Püspök és belső emberek sincsenek megnevezve, a rövid jegyzőkönyv alá irva:

„Sig Ao dieque Supra notat. per Juras S. Gratis. consist. notar. Beniaminem Pálffi de Bölön.“

Azelőtti időkről számadások rendjin láthatni ilyen jegyzeteket: „A püspök urunk itt lévén, itt hált, s ebéden is itt volt . . . . ismét: „mikor T. püspök uram Udvarhelyszéken visitalt“ — s az; de se püspök, se mások bejegyezve s megnevezve a fennebb irt előbbi vizsgálatok alkalmával.

S hogy Almási Mihály püspök is járt a vargyasi ekklézsiában, fennebb az istenitisztelelet gyakorlatáról megirt adatban látható. — 1771-ben püspök ur lovaira tett költés feljegyezve.

1789. április 5. és 6-án folytatott püspöki vizsgálat munkálata 12 tömötten beirt levélre terjedő tartalmas jegyzőkönyvbe foglalva, mint nagybecsü emlék méltó figyelemre, s kegyeletes tiszteletre.

Áldott emlékü Lázár István püspök műve, melyben az ekklézsiának állapota tüzetes körülirással van feltüntetve.

Ez a derék munkaszerető püspök a vizsgálatoknak egész ujitott rendszerét alkotta meg: Minden ingó és ingatlan vagyonok, birtokok, épületek kürülményes összeirása, leltározása, — erkölcsi és közigazgatási szabályrendeletek — egyházkebli elől járóság rendszeres

alkotása s kötelezettsége, számadási naplók és eskü-minták, a belső emberek jövedelmeinek tüzetes felvétele kimutatása, s több ily hasznos és szükséges intézkedések keletkeztek, melyek most is a vizsgálatok folyamában irányadásra szolgálnak; s e nagybecsü jegyzőkönyvet, a püspök nagyrészben sajátkezüleg irta. — Aláirva: Steph. Lázár, m. p. Joannes Bodor m. p., Visitationis Actuarius Dioeceseos Keresztur Prosenior.

1851. decz. 22-én kezdve, karácson ünnep közbejöttével január 2-án végezve tartatott, még eddig az utolsó vizsgálat püspök Székely Sándor elnöklete alatt, jegyzője Gyöngyösi István, az előbb megirt minta szerint vezetve a jegyzőkönyvet, több szükséges intézkedések, ez alkalommal is létesültek, különösen egy régi kistemető területnek az elfoglaló szomszédoktól visszaszerzése, s tandij pótlásul az iskolamester használatára rendelése, ugy a nagy köztemetőnek az ekklésia jogos birtokába helyezése, használati módja és bekeritése s több ilyen közhasznu és érdekü tárgyak iránti szabályrendeletek tétettek, melyeket a környéki vizsgáló bizottság éber figyelemben tart.

Esperesi vizsgálatokról való jegyzőkönyvek vezetése kezdődik 1744-ben esperes Menyhárt Sámuel hathatós rendeletével, hogy számoló gondnokok bevételei és kiadásai napló szerint azon jegyzőkönyvbe irassanak, mint ezt a gondnokok éven át sajátkezüleg irták a kötött könyvbe s vizsgálat alkalmával ugy nézte át a bizottság s tette meg rá észrevételeit. egész a Lázár püspök vizsgálatáig.

Ekkor vette fel az esperesi hivatal az ekklésia harangjait, 1663. és 1767-belieket, ugyanekkor 1725-től fogva az urvacsorai edények, szövetek s más jótékonyczélu adakozások sorozatát: — névszerint, ez alkalommal polgári biztos Bágyi Baco Mihály, jegyző Sárdi István.

Azon időtől fogva következett esperesi változások szorosan nem tartozván az ekklésia történelmére, csak annyit jegyzek meg, hogy itt helyben mostanig öt pap viselte az esperesi hivatalt.

Zsinati s egyházfőtanácsi gyülés ez ekklésiában tartatott 1806-ban és 1883-ban, régibb adat van a Ker. Magv. 1888. 2. füzet 91. l. 1693. május 31-ről.

IV. Lélekszám: Az 1744-ik évi vizsgálószék jegyzőkönyvében 679 van bejegyezve; 1783. = 949; 1789. = 954; 1790. = 745. Ezek után is még vannak bejegyzések, különböző számban, de hiteles és pontos összirás 1815. évről látható, mikor egyik harang elhasadása miatt szorosan felvétetett a lélekszám és a szerint lett kirovás a nagy harang ujba öntésére, 30 krjával, 1019 lélek találtatott. (az uj harang hat mázsa hatvanhat font nehézségü.) A negyvenes, ötvenes években 1300-on felül, hetvenes években 1345, 1883-ban 1395, 1887-ben 1400-on felül emelkedett, s még folytonos nevekedésben van gyakori áttérésekkel, és a születés többségével a haltak száma felett. — 1888. házi és családi összeirás szerint: 1436.

V. Alapitványok: Hogy a régibb időkben keletkeztek-é állandó alapitványok, arról bizonyos adatok nem léteznek.

Az 1744-ben kezdett s fennebb emlitett vizsgálati jegyzőkönyv-

ben, 1793. november 20-ról Szombatfalvi Miklós környéki jegyző, egy külön álló beigtatást tett, többféle készletek adományozásáról vezetett sorozatban:

„Anno 1789 die 27 xbris Vargyasi Máté Gáspár Atyánkfia, Gya-„logkatonai szeres, Isten házáház valo buzgo szeretetéből adott Hfg „51. dr 72. v. ötvenegy magyar forintokat, hetvenkét pénzeket oljan „conditioval, hogy Interessével a Szent Templom romlása épitessék, „és egyéb nem, — mikor nem kivántatik, — az Interesből is capi-„talis legyen." — Ha több hasonló alapitások voltak is, a templomépitési költés feleméztette, valamint ezt is; de a népes Máté család kegyeletes érzésü tagok óhajtása szerint, ez a tőkepénz a negyvenes években visszaállittatott, — s mint állandó alap, — a közelebb vásárolt lakházas telek vételárába helyeztetett az eklézsia több tőkepénzeivel együtt, hogy biztosabb jövedelem forrás legyen.

Ezután első helyen kell emlitenünk egész vallásközönségünk állandó alapjára tett adakozásokat; sorrendben, mint tétettek:

1. Az 1789-ik évi püspöki vizsgálat jegyzőkönyve XVI. rovata alatt, utalva a IV. rovatra, figyelemreméltó adatok állanak: — „közli „és megis magyarázza a Tiszt. Superintendens Praeses azon sub 6-ta „april A. 1785. nr. 6897 emanáltatott F. k. Rescriptumot, melynél „fogva az Acatolicum Collegiumok számára valo szükséges alamis-„nálkodásnak vagy vulgo collectázásnak nem csak esztendőnként valo „gyakorlása szabadittatott fel, az azelőtti felséges tilalmozások alol, „hahem egyszersmind az oljatén collegiumokra nézve, az is kegyel-„mesen megengedtetett, hogy azon collegiumok, a magok subsisten-„tiojára szükséges stabilis fundusnak erectioja végett requirálhassák „a velek vallásban edgyező ecclesiákat, s azokban találtato privatus „Patronusokat. — Communicaltatott pedig ezen felséges királyi Res-„criptum az ecclesiával a végre, hogy ez is magában értekeződnék „arról, mit szakaszthatna maga jövedelméből a kolosvári unitarium „Collegiumnak annualis fructussára és stabilis fundussa erectiojára, „és minek utánna ez iránt maga Determinatióját megtenné, aztat a „Curatoratus által a Generalis visitationak consensussában reportalná „és declarálná."

Ennek következése a XVI. alatt: „In effectum praemotionis „puncto IV. habito, a' kôlosvári unitarium collegium számára, pro „stabili ejusdem fundo conferalt az ekklésia effective Hflor. 70, id est „hetven M. forintokot. — Mlgs. Daniel Elek ur pedig H fl. 10, dr. 80, „nemkülönben Mlgs. Daniel Ferenczné Mlgs Pálfi Juliánna ur Asszony „is hasonló fundusnak Kolosvárra lejendő administratioja iránt in H. „flor. 30, megtette maga kegyes igéretét. — Egyszersmind pedig a' „Vener. Ecclesia declaralta az iránt való maga készségét is, hogy az „azon Kollegium Subsistentiájára szükséges annualis succursust is nem „szünik meg, etiam pro futuro, szintén a lehetőségig érezhetőképpen „gyakorolni. — Az Eklesia fungens Capellanussa pedig hasonló suc-„cursusnak esztendőnként való administratioját figálá a maga részéről „Hflor. 5. dr 40 t. i. Tiszteletes ifjabb Máté István ő klme és a

„fungens oskola mester, addig, mig ezen hivatalban maradand, ugy-„mint Győrke Mihály ő kgylme in Hfl. 2. dr. 70.

2. „Anno 1811. die 9-a Junii: Az unitarium Főconsistoriumnak „e folyó esztendőben Marciusnak 5-ik napján a' T. Professor atyánk-„fiai fizetésének a' mostani drágasághoz mérsékelt megpótlására, s a „Tanuló Ifjuság segedelmeztetésére, nemkülönben a Status stabilis Fun-„dussának gyarapitására nézve költ határozása következéséül a' Var-„gyasi V. Ekklésiában oblatumok és igéretek tétettek következendőleg „Rfrt és krban.

„Az 1. alatt feltünő, hogy helybeli pap, Máté István 10, tiz véka buzát megváltott 100 Száz Rftal v. s jövő évre igért 10 véka buzát, pro fundo stabili. — A' 131. számra ment adakozók gyüjteléke 320 frt 34 kr. v. mit nyugtáznak jegyzőkönyvben és sajátkezüleg aláirnak Vargyason 10-ik Juni 1811.

Körmötzi János,	Vargyasi Szász Mózes,
Consistor Biztos.	Consistorialis Biztos.

Ezzel kapcsolatban feljegyezve: 15 véka buza; azon feltétellel, hogy a summa pénzből 190 rforint a jelenvaló szükségek pótlására, 130 rforint pedig és 34 kr a stabilis fundus gyarapitására tartozik a 15 véka buzával együtt.

Ezen adakozási sorozat másod izben is felvétetvén, a gyüjtelékről ez a nyugta keletkezett:

„Hogy a' vargyasi unitaria Szent eklésiában a' fenn megirt „végre másod izben gyült legyen készpénz 2, két rfr. és tizenöt kraj-„cár, mely a stabilis fundus gyarapitására tartozik, s ugyan e végre: „kilenc véka buza, Tiz véka törökbuza, Harmincegy és félvéka Zab, „arról presentibus bizonyitunk H. Sz. Pálon 3-a Julii 1811.

Körmötzi János,	Vargyasi Szász Mózes,
Consistor Biztos.	Consistor Biztos.

Mindezeket jegyzőkönyvbe kolosvári pap vargyasi Szász Mózes sajátkezüleg vezette.

3. Kolosvári tanár s később püspök Székely Miklós sajátkezü irása szerint:

„Ao 1830. 25-a Julii.

„Az unitarium Repraesentativum Consistorium Határozása által „kibocsáttatott Biztossághoz a Professori Fizetés Dotatiojára a' var-„gyasi unitaria nemes és vitézlő Sz. Ecclesia, s ennek buzgó Tagjai „által stabilis Fundusul a' következendő adományok és igéretek té-tettek: Ezüst pénzbe:

A' 126 számra menő adakozók névsorozata rendjén gyült 153 frt és 41 kr. pp. és 30 véka gabona. A kolozsvári Templom számára 3 véka buza.

Bizonyitjuk: Székely Miklós, Barabás Áron, Consistorialis Biztosok.

Ezek után a lélekszám szerint tett rovatalokat, s az ötvenes években nyomasztó körülmények közt felmerült önkéntes status kölcsön 63 forintos kamatját az ekklésia pontos készséggel hordozta, teljesitette, mig ezek alól kedvezőbb körülmények felszabaditották.

VI. Az ekklésia kebelében keletkezett helybeli Alapitványok.

Ez ekklézsia a negyvenes évek előtt állandó alapitványi tőkepénzzel nem birt, s nem rendelkezett, legalább ama fennebb emlitett csekély összegen kivül másról emlékezet nincs.

Nehány szántóföldet ugyan egyesek hagyományozásából nyert s azokat birja és használja ma is, de az ugynevezett „Canonica portio“ birtokába soha se juthatott: s ennek természetes oka, hogy a községnek minden birtokos tagja, az urbéresekkel együtt az unitárius hitközséghez tartozván, az ekklézsiának minden szükségeit közvagyonból, némely kebli haszonbérekből, mész és erdőtisztási jövedelmekből lehetett fedezni, s még az is gyakorlatban volt, hogy a birói hivatal változása alkalmával, a katona-birónál talált pénzkészlet az ekklézsia gondnokának adatott át. Ilyen jövedelemforrások fedezték a templomépités temérdek szükségeit, ilyenekből épült, a nyugalmas papilakház, s a felekezeti iskola emeletes háza. Ezek miatt a felekezeti irigység sok kellemetlen perlekedéssel terhelte az ekklézsiát.

De az idők és viszonyok s polgári állapotok nagy változásai ez ekklézsiát is alapitványok teremtésére utalták s igy kezdett a negyvenes években ekklézsiai és iskolai alapitványokat létesiteni.

1. Erre első lépés volt a „perselypénz-alapitvány“. 1845-ik évben lett meghatározva, hogy az urvacsorai pénzgyüjtelék évenkint tőkésittessék, miután a szükséges négy veder bort a mlgs Daniel udvar, a kenyeret pedig a helybeli pap szolgáltatja ki; az eredmény 1886-ban egyezer kétszáz forinton vásárolt lakházas telket állitott jövedelemforrásul, nehányszor még jótékony czélokra is forditott jelentékeny adományt. Járultak ugyan egyesek is ez alap neveléséhez, különösen Egyed János szolgalegény 100, egyszáz darab ezüsthuszas pénzt adott az utolsó urvacsorával éltető pap kezébe, a persely-pénzalaphoz. E kegyességi jövedelemforrást tovább is fenntartani és fejleszteni az egyházkebli elöljáróság kötelezve van, mig urvacsorai szükséglet nem fordul elő.

2. Más jövedelmi alap, „a kölcsön gabona-magtár“, mely keletkezett az 1861-ik évben, önkéntes adakozás utján gyüjtve, határozott alapszabályokkal biztositott rendes és felelős kezelés mellett, legtöbb jövedelmet és segélyt mutatott fel; a templomon és papi lakházon tett javitásokat, közelebb pedig az iskolamesteri diszes, kényelmes lakház és gazdasági szilárd, uj épületek szükségleteit merőben a magtár jövedelme fedezte; ezek mellett szép mennyiséggel hasznos jövedelemforrásul áll.

3. Az 1846-ik évben az ekklézsia szükségesnek látta egy segédtanitói állomást berendezni és egy iskolai pénztárt alkotni meghatározta tanitói fizetés alapjául, melyhez, mint első lelkes pártfogó járult mlgs Daniel Elek főgondnok, a kir. tábla elnöke 50 ', ötszáz váltó, vagy = 200 ezüst forintos adománylevelével, melynak jövedelmező hatos kamatját a méltó utódok ma is pontosan fizetik.

E kezdeményhez, mint a népnevelés szent ügyéhez, több buzgó hitrokonok, s hazafiak készséggel járultak: Vargyasi Daniel

Imre, róm. kath. 100 p. p. frt (de ez később a család hanyatlásával, elenyészett). Báró Apor György Bibarcfalváról 100 pp. forinttal, mely összeget cancellár br. Apor Lázár ő nméltósága, nehány évi kamatjával Bécsből küldött meg fia halála után.

A lelkes részvét terjedt, s önként jöttek kegyes pártolók segélyadományai, melyek méltók a kegyeletes visszaemlékezésre.

Méltóságos Vargyasi Daniel Polixena, özv. Ragálji Ábrahámné és Daniel Borbára, özv. Bónis Sámuelné felhatalmazott biztos tkts. Zatureczky István ur által 10 pp. frtot: önmaga részéről szintén 14 pp. forintot. Vargyasi Szolga János ügyvéd 10 pp. frt, tkts. Kelemen Elek udvari tiszt 5 frt pp., Dulo biztos Fülei Boda Elek 21 frt 30 kr pp., Kolozsvárról Pákei Lajos ur 14 frt, Incze Mihály 4 frtot pp. Vargyasi pap Gyöngyösi István és neje Csehi Ágnes 20 frtot. Vargyas község a helység utczáiban, laktelkek előtt és mellett levő puszta kisebb-nagyobb területeket árverés utján, telkeikhez foglalás végett elárusitván, ehez egy évi korcsmai haszonbért csatolván 136 frt 40 krt pp. később az árvizkárosultak számára gyült 40 o. é. forint is e czélra adatott négy hitrokon részéről.

Ezek mellett Vargyas község kötelezőleg biztositott tanitói fizetés czimen évenként 40 frtot pp., mit pontosan fizet mindez ideig.

Külsegélyezés befolyt Udvarhelyi unitárius egyházkörből 24 frt 20 kr. Háromszékkörből 44 frt. Felsőrákosi községtől 29 frt 20 kr.

Bardóczi Tibáld Ignácz felett tartott gyászbeszéd szétosztott példányaiból 15 frt 44 kr pp. A sepsi-szentgyörgyi büntető törvényszéktől 10 frt. Helybeli és külső egyesek adakozásából 10 frt 76 kr pp. gyült be.

Ezekből alakult az a 820 frt pp. tőkepénz az ekklézsia pénztárában, melyből a fennemlitett 100 forint elenyészése után 720 frt ekklézsiai kezelés alatt áll, s kamatja évenként a községi tanitók fizetésére használtatik fel.

4. Ujabbkoru alapitvány 1886-ban keletkezett a derék hazafi gróf Széchenyi István emlékére. Kezdeményezték főispán Daniel Gábor és neje Báró Rauber Mária 100, száz forinttal o. é. melyhez több vidéki hazafias résztvevők önkéntes adománya és a nagy hazafi végtiszteletére, a vargyasi unitáriusok templomában az erdővidéki hazafiak népes gyülekezetében Gyöngyösi István által tartott gyászbeszéd kiosztása által gyült 538, ötszáz harmincznyolcz forint o. é. alaptőkepénz; ekklézsiai kezelés, évenkénti felsőbb vizsgálat s ellenőrzés mellett, vargyasi születésü, felsőbb iskolában tanuló ifjak segélyezésére van határozva és felhasználva. — 5. Kelemen-alapitvány 200 frt iskolai czélra.

VII. Papok és iskolamesterek.

Az 1600-as évekről látható egy későbbi bejegyzés: hogy Almási Mihály püspök urunkhoz instantiával kérelmezett h.-szentmártoni Ferenczi Tamás pap, s kérését megnyerte, hogy toga nélkül járhasson felszegi templomozásra. Azelőtti belső emberekről s azután is 1744-ig semmi bizonyos adat se találtatik.

1744. nov. 22. van feljegyezve: Pastor Georgius Kőkösi, rector Stephanus M.-Vargyasi.

1749. évi számadásban: T. esperes uram feleltetett T. András pap felől, ugyanott: Kőkösi uram felől, mikor elsőbben feleltetett.

1750. Mikor Kőkösi uram felől másodszor feleltetett. Hogy mi ügyben volt e két pap felől feleltetés, nincs nyoma megirva.

1750. Mint az I. rovat mutatja pap Vargyasi Máté István, hihetőleg, az előbb emlitett rector. Ez az első derék pap, ki az anyakönyvet szép szabályos irással kezdette és vezette 1773. junius 20-ig, mikor más kézirás vékony, szálkás betükkel 1784-ig; közbe-közbe látható az előbbi kerek alaku irás is, de már öregült kézre mutat.

1758. Szentmártoni Sámuel, pronunc vargyasi mester.

1775. Vizsgálati jegyzőkönyvben: Parochus admodum R. D. Stephanus Máté de Vargyas. Assessor ordinarius S. Grlis ac Partialis consist — az időben ritkaság volt. Rector Scholae H. Franciskus Deák.

1783. Ecclesiae parochus R. D. Stephanus, senior Máté Vargyasi, qui et Archidiachonus ecclesiar' hujus dioeceseos.

Ludimagister Stephanus, Junior, Máté vargyasi, filius natu major dicti Rdi senioris. Ugyanez később káplán, s atyja után pap.

1789. Püspöki vizsgálat jegyzőkönyve szerint: Lelki tanitó tiszt. ifju Máté István, iskolamester Györke Mihály.

1796. Iskolamester Ferenczi Pál.

1801. Iskolamester Jób János, innen lett pap a városfalvi ekklézsiában és ott halt meg a 40-es években.

1811. Iskolamester Sárdi Sámuel, később árkosi, s végre toroczkói pap, közkedvességü szónok.

1812. Máté István derék pap 1784-től 1812. november végéig folytatott s lelkiismeretes szorgalommal kitüntetett munkás hivatalát s életét, házi elkeseredés miatt saját kezüleg végzi ki, folytonos békét és kölcsönös megelégedést élvezve, mig négy iskolamester változott mellette. Gyönyörü szép irása, az anyakönyvvezetésben az utolsó beigtatásig, kitünően pontos és tiszta. Családi utódai: Máté István, volt lókodi pap, ennek fia Áron, mostan lókodi pap; néhai Máté Elek bölöni birtokos, kinek fia Máté Sándor, volt vargyasi segédtanitó, s nemrég mint haranglábi pap halt el és harmadik fia Máté Mózes, kiben ez a Máté-családág kihalt, miután még két jeles papot adott, egyiket a kolozsvári, másikat az abrudbányai unitárius hitközségnek. De a vargyasi községben, mint hajdan Izraelben, 12 megkülönböztetett előnévvel, a Máté-család áll és népesedik, mint községnek és egyháznak erőteljes zöme, minden más nevü törzs-székely családokkal rokoni összeköttetésben.[1])

---

[1]) Jegyzés: A vargyasi székely Máté-család különböztető melléknevei: 1. Balázs, 2. Boldisár, 3. Borica, 4. Boris, 5. Curator, 6. Gergely, 7. Kosa, 8. Máttyás, 9. Malom, 10. Szőcs, 11. Török, 12. Solymár és egy kiváltságos „Nemes". Mindenik terjedelmes, többszámu, önálló háznépekkel s gazdasággal.

Ezek mellett az ekklézsiát alkotó ős családi székely nevek: Ambrus, Borbát, Domokos, Farkas, Gál, Hajos, Imecs, Ilkei, Márok, Miklós, Molnár, Né-

1813. május 8-án kezdve pap Kis Mihály tordai ekklézsiából rendeltetve, innen Szentmihályi ekklézsiába vitetett 1826-ban, Vargyason esperesi hivatalt folytatott s Szentmihályon nyug. esperesi rangban végezte be életét s hivatalát.

1813. Iskolamester Lőrinczi Mihály, mint kolozsvári iskolai főnök rendeltetett Vargyasra és lelkiismeretes, jámbor, szerény természeténél fogva 1865. ápril 13-ig békességben, közbecsülésbon folytatta s végezte hivatalát és életét.

Két fiat nevelt, verespataki kántor, Lajost, kit a forradalomkor oláhok öltek meg és Eleket, ki mint árkosi mester halt el. Két leánya itt Vargyason lakik és él. L. M. feleségével, Kelemen Julánnával s ennek édes anyja Kelemen Beniamin esperesnével egymás mellett a vargyasi unitáriusok temető kertjében nyugosznak.

1826. Pap Szabó István. E papi változásnál egy figyelemreméltó történelmi körülmény merült föl. Kis Mihály pap és esperes az egész hitközség bizalmát és ragaszkodó szeretetét birta, azért elrendeltetése ellen soká küzdött az egyházi kormánynyal szembe, de győzelmet nem vivhatván ki, a ravai zsinatra egy huszár, s két gyalog székely katona értelmes, buzgó hitrokonok személyében hármas tagu bizottságot menesztett, oly utasitással, hogy e változást csak ugy fogadja el, ha K. M. helyett homorod-almási pap, Szabó István rendeltetik Vargyasra. Eddig a hitközség soha se választott belső embereket, hanem a Daniel-család nagyobbjai bizattak meg, hogy ismert papok, mesterek közül a püspökkel egyetértőleg válasszanak s rendeltessenek papot, mestert.

Szabó Istvánra nagyobb csapás nem jöhetett volna. Almási születés, szép birtok tulajdonosa, közkedvelt ékes szónok, átalában szeretett pap; ily körülmények közt önként fejlett ki az ellenszegülés, mely végre is a püspöki erélynek e kimondott határozatán tört meg: „Aut ibis, aut migrabis! mi egyértelmü: „Méssz, vagy a papságtól bucsuzol." S igy lett elbusult kedélylyel vargyasi pap és e búsko-

---

met, Rápoti, Sebe, Sós, Szabó, Szász, Szolga, Székely, Tóth, Toroczkói, Jakab, többszámu háznépekkel, önálló gazdasággal.

Kihalt a hires vitéz Márczel-család, kinek hagyatékán 15 család osztakozott, a szép Márczel belső telek és kert ma is nagyobb s kisebb részletben öt birtokos tulajdonát képezi.

Hanyatló félben vannak a derék Sebe, Szász és Hajós ivadékok szellemi, anyagi és szám tekintetben is.

A Sós és Ilkei családoknál van még szükség megkülönböztető mellék-nevekre.

A volt urbéres főbb és népesebb családok: Andorko, Dimény, Fejér, László, Pál, Pánezél, Székely, Szente, Jakab, Sz.-Veres az osztozhatás óta mindenik több telkes gazdaságot alkotva.

Kihalt a gazdag Taszo-ág, melynek derék értelmes tagjai, mind épitész, kádár, s más kézi gazdasági mesterséget üztek, háznál megtanulva nemzedékről-nemzedékre.

E törzsökös családi neveken kivül még vannak nagyobbára bételepült, hosszas szolgálat által honosult, kisebb számra terjedő családok is; mert a hosszasabb ideig kitartó jó szolgalegények e község keblében édes itthonra találtak s a község tagjaivá kebeleztettek, birtokosokká emelkedtek.

morság haláláig kisérte, minek sok káros következményei mutatkoztak iskolai, szellemi és anyagi tekintetben, különösön hogy családi viszonyaira, egyetlen leánya elkeseredett sorsára, ebből származott papi tekintélyére nyomasztó sérelmek, bánatok, s polgári üldöző közkereset is bekövetkeztek, s terhesültek, melyek miatt folytonos küszködés közt, előbb szeretett leányát, azután derék feleségét veszitve, ő maga is 1844 octoberben megszünt élni, s mindhárman egymás mellett nyugosznak. Helyettes esperesi hivatalt folytatott, mig élt.

A megürült papi állomás betöltését illetőleg az ekklézsia ismét a régibb gyakorlathoz tért, — s teljes gyülésből feliratot intézett főgondnok Daniel Elek ő méltóságához, hogy ismert papjai közül válaszszon és rendeltessen oly papot, kivel az egész ekklézsia megelégedve lehessen; még pedig oly kikötéssel, hogy karácsoni innepek előtt a' papi hivatal betöltessék, (felirat az ekklézsia levéltárában.) Főgondnok ő méltósága tordai pap Gyöngyösi Istvánt személyesen a papi háznál felszólitotta, — a feliratot közölve, meghivta — s Kolozsvárra menve, püspökileg elrendeltette, azon meghagyással, hogy még innepek előtt beköltözködjék.

1844. Igy lett Gyöngyösi István vargyasi pappá és december 10-én beköszöntött papi hivatalába, beigtató biztosul felső-rákosi pap fehérköri esperes: Barabás Áron ur neveztetvén ki.

Ez a derék esperes Vargyas községéből, a szomszéd filialis helységekből, s több másfelekezetüekből is sereglett nagyszerü gyülekezet előtt a beköszöntésnek és beigtatásnak rendkivüli ünnepélyességét tüntette fel.

1846-ban a felekezeti iskolához a segédtanitói állomás szerveztetvén, első tanitó püspöki hatóságtól rendeltetve volt Bágyoni Csép Tamás papjelölt, ki szilárd jelleme s erélyes fellépése folytán, akkori ujabb minta szerint rendezte és szervezte a fiu-iskolát, — de a bekövetkezett forradalom elzaklatta hasznoson kezdett munkamezejéről.

A leányiskolát, helybeli pap segédkezése mellett, öreg mester Lőrinczi Mihály vezette.

1849. Segédtanitó Máté Sándor négy évig szorgalmas hivséggel tanitván haranglábi pappá rendeltetett.

1855. Tanitó: Kövendi Kovács Dénes, 1856-ban öreg Lörinczi Mihálylyal tett egyezés szerint, mint énekvezér és orgonista is szerepelt, désfalvi pap lett.

1860. Öreg Lőrinczi Mihály félkepe jövedelemmel nyugalomba lépvén, Bágyoni Boncza György rendeltetett helyébe a szentmihályi ekklézsiából, segédtanitóul 1864-ben Bartók Albert papjelölt, későbbi alsórákosi, jelenleg csekefalvi pap.

1869. Segedtanitó: Máté János 1874-ig, mikor a felekezeti iskola községivé alakulván, még két évig, mint ideiglenes tanitó szerepelt a községi iskolában.

1883. Bonca György mártiusban elhalálozván, Adorján Domokos, kolozsvári segédkántor jött, s folytatta hivatalát 1888. junius végeig; ekkor Tordára rendeltetett el.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

A VALLÁSOS ÉLET KÜLSŐ FORMÁI ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGY.[1])

„Minden nemes cselekedet, minden önzetlen gondolat, minden jóra irányuló őszinte szándék, valósággal az isten tiszteletéhez tartozik. — Clarke Freemann Jakab.

Az ember test- és lélekből áll, s mint ilyen, külsőleg testben, bensőleg lélekben tisztelheti és szolgálhatja istenét.

A benső istenitisztelet és szolgálat az egészségügygyel csak abban az esetben jő összeköttetésbe, ha a lélek tulfeszitett erőben, kificzamodott eszmékkel foglalkozik, és a rendes határon túl levő vallásos rajongásba megy át; a lelki erőnek ez a tulkapása veszedelmet is hozhat az illetőre s netán családjára, s károsan hathat a társadalomra.

Ámbár ama korszakokban, midőn az egyesek s mondhatni az egész társadalom működésének irányát a papi hatalom jelölte meg, meg volt engedve, sőt saját anyagi javaik gyarapitása czéljából elősegittetett egyeseknek az a szándéka, hogy a társadalmi kötelezettségektől félrehuzódva, a zárdák rideg falai között éljenek a vallásos rajongásnak. De ez irányzat támogatása nagyon káros hatásu volt, mert ki tudja hány jó családapa, vagy anya veszett el bennük és a társadalomnak hány tevékeny tagja!!! Ezt az időszakot, melyben az emberi méltóságtól eltévedt eszmékkel foglalkozók száma aránytalanul nagy volt, mint Olaszhonban, hol minden 2-ik gyermek papi ruhában járt, méltán nevezhetjük „az idegesek korának.“

Felvilágosodott korunkban az ilyen rajongók száma, hála az égnek, mind kevesbedik, mert mind nagyobb tért hódit az emberi méltóságnak megfelelő józan nézet, hogy nem azok a vallásos emberek, s nem azok keresik az isten országát, kik reggeltől estig, tétlenségükben mellüket verve, emlegetik a teremtő nevét, hanem azok, kik munkás életükkel családjuknak, a társadalomnak javára élnek. És ha találkoznak mégis ilyen egyének, mindenki könnyen felfoghatja, hogy az egészségügy hivatásából kifolyólag úgy egyéni, mint családi, társadalmi és culturalis szempontokból is ezekkel szemben zárvonalt húzni kénytelen.

Egészen más viszonyban áll az egészségügy a vallásos élet külső formáinak nyilvánulásaival, mert ezekkel szoros kapcsolatban van a szerint, mint a szertartások az erre kijelölt személyek, egyházi szolgák, papok és kántorok s a közönség által teljesittetnek az e czélra

[1]) Felolvastatott a Dávid F.-egylet székely-keresztúri fiókkörében.

kijelölt helyen, templomban, temetőben és a szokásos szertartások megtartására megjelölt időben, a különböző felekezetek eljárása szerint.

Mayr szerint a hitfelekezetesség az egyénnek ama tulajdonságai közé tartozik melyek nem a természet rendjében, hanem a társadalmi életben gyökeredznek, s igy a vallás-élet külső formáit minden egyes felekezetnél külön tárgyalni fölösleges, értekezésem keretén kivül esnék, s ezért a különböző szertartásokat csak általánosságban fogom megemliteni abból a czélból, hogy azoknak az egészségügyre netalán káros hatásait megismertessem.

Felolvasásomban tehát tárgyalni fogom a vallásos élet azon külső formáit, melyek az egészségügygyel kapcsolatban vannak és pedig az emberi életkorok különböző időszakában nyilvánuló ténykedések sorrendje szerint. Mielőtt azonban ezt tenném, az egyházi személyekre vonatkozó körülményekről kell szólanom.

Nem lesz fölösleges és érdektelen felemliteni a statisztika amaz adatát, mely 5-ik helyre teszi az egyházi szolgák halálozását és 53 életévet jelöl ki számukra, mint maximumot, holott az emberi életkor netovábbját kellene elérniök, mert hiszen ők az Istennek szolgái. Ez az adat világosan meggyőzhet mindenkit arról, hogy a külső szertartások nem járnak egészségügyi hátrányok nélkül, melyeknek elkerülése pedig érdekükben áll. Ebből, valamint a magasabb cultura szempontjából kiindulva, örömmel kell fogadnunk a Nagyméltóságu m. kir. vallás- és közoktatási minister urnak 1882-ik év november 6-án 1704 sz. a kiadott azt az üdvös rendeletét, mely szerint az egészségtan tanitása a papnöveldékben és képezdékben elrendeltetett, mely rendelet által lehetővé vált, hogy a leendő papok és kántorok kellő tájékozást nyerjenek arra nézve, hogy a vallásos élet külső formái megtartása mellett, úgy saját magukra, mint a hivőkre nézve káros körülményeket kikerülhessék és elhárithassák. Ennek a rendeletnek — önként értetődik — az lesz a hatása, hogy nemcsak saját életkoruk, hanem hiveikének átlagát is magasabbra viszik.

A vallásos szertartások körüli egészségtani óvatosság nemcsak a felnőtt korban és nemcsak az egyházi szolgákra nézve szükséges, hanem mindjárt a születést követő keresztelésnél kezdve, egész életünken át követendő vallásos eljárásoknál.

Vegyük először, mint a legelső vallásos szertartást, a keresztelést, melyet saját akaratunkon kivül hajtanak rajtunk végre életünk kezdetén. Keresztelés végett az ujszülöttet a különböző egyházi szokások szerint, eltérőleg ugyan, de legtöbb helyen alig 1—2 hetüs korában a szülői háztól rendesen távollevő templomba, papi lakba, vagy a mi még veszélyesebb, olyan helyeken, hol pap nincsen, a 2-ik vagy 3-ik faluba viszik. — Már magában az az eljárás, hogy az alig megszületett 1—2 hetüs csecsemőt, ki a szülői ház légköréné1 mást nem élvezett és a legnagyobb óvatossággal őriztetett meg minden légváltozástól, most egyszerre huzamosabb időn át kitenni az idegen s különösen télen a hüvös levegőnek, bizony veszélylyel járhat; s ha ez a veszély rögtön nem is jelentkezik, de csirája lehet a később bekövetkező egészségi hátrányoknak. Valamint a friss

tavaszi rügy, ha a kertész által a polyákból kitakartatva, dér, vagy hideg szelek által érintve, elpusztul, vagy legalább fejlődésben megakadályoztatik: épp igy az ujszülött is, a reá nézve szokatlan légkörben, egészségében megtámadtatik, a minek közvetlen, vagy közvetett hatása csak ritka esetben marad el. Ennek illustrálására szolgáljon a Székely-Keresztur városában 1888-ik évben előfordult halálozási statistika, mely következő: meghalt összesen 91 egyén. A 91 közül 32 egy éven alóli gyermek s ezekből 11 hat héten aluli. Nem azt akarom azonban mondani, hogy e halálozások oka a keresztelésnél követett eljárás, Isten mentsen. Én csak be akartam bizonyitani ezekkel az adatokkal, hogy az emberi élet az egy éven s különösen a hat héten alóli időben, mily óvatosságot és gondozást igényel; s éppen azért bármily szent, bármily mélyen gyökeredzett szokás legyen is a keresztelés, ennek végrehajtásánál a főtekintetet az egészségi követelményekre forditjuk s az egyháznak is nem áll-e érdekében az egyénnek életét gondozni, mint akár az államnak? Éppen azért a keresztelési szertartást igyekezzünk oda módositani, hogy az hátránynyal ne járjon.

A modern egészségtan lehetőnek tartja kivánalmai érvényesitését oly formán, hogy minden bábánál egy hivatalos bejelentő nyomtatványon az ujszülött neme, neve, vallása mellett a születés napja és órája, 24 óra eltelte alatt bejelentendő a községi elöljáróságnak és pedig szigoru büntetés terhe alatt, a mint az az elhaltakkal történik a halottkémek által. Az elöljáróság hivatalból tartoznék a vallás szerint az illető papot azonnal az uj egyházi polgár létezéséről értesiteni és a pap 6 hét lefolyása alatt tartoznék az ujszülöttet a háznál megkeresztelni és anyakönyvébe bevezetni. Ez az eljárás Angol- és Francziaországban már életbe is van léptetve.

Ennek az intézkedésnek sok előnye van: 1-ször a statisztikára, mert az elöljáróságnak azt pontosan kellene vezetni, mivel a papi hivatalok által is ellenőriztetnék. 2-szor a katonai ügyekre nézve, mert ezáltal azok pontosabb és gyorsabb elintézést nyernének és a papi hivatal sok munkától lenne megkimélve és esetleges kimaradások alkalmával a felelősség őket nem terhelné. 3-szor az illető ujszülött egészségügye szempontjából, mert meghurczolásnak, szekérrázásnak és hülésnek nem lenne kitéve. 4-szer üdvös lenne a vallásos életre nézve is, mert a háznál való keresztelésből a szülők, rokonok és a jó szomszédok minden bizonynyal vallásos érzelmeket meritenének, melyeknek hatása a megfelelő hangulatból kifolyólag mindenesetre maradandó lenne.

Hogy ezt az eljárást minálunk is idő multán követni fogják, mutatja az a körülmény, hogy a vagyonosabbaknál a keresztelési szertartás már régóta saját házuknál történik, végre hogy ezen jótéteményben minden megterheltetés nélkül a szegényebb sorsuak is részesüljenek, úgy humanus, mint egészségügyi és nemzetgazdasági szempontból is kivánatos.

Ez a módosulása a keresztelési szertartásnak, hogy idővel okvetlenül bekövetkezik, arra nézve a különböző népek és felekezetek-

nél divó szertartások történelmi fejlődéséből is merithetünk bizonyságot.

Tertullián egyházi iró emlit föl egy időt, midőn az ujszülötteknek tej és méz nyujtatott vizkeresztelés mellett, jelképéül annak, hogy a kisded tejjel és mézzel folyó földnek örököse.

De mivel e szokásos eljárásban többféle betegség okát vélték látni, ezért az 5-ik száz évben már a keresztelésnek más formájával találkozunk; ekkor már általánossá lett a husvéti és pünkösti keresztelés, mely urvacsora-osztással is egybeköttetett. De mert e tömeges és sok idővel járó szertartás is egészségügyi hátrányokkal járt, ugyane száz év vége felé már a mindennapi keresztelés jött szokásba és pedig a keresztelés tiszta vizzel a templomban hajtatott végre.

Volt idő még, midőn a catechumenok, vagyis a hittanulók viz alá meritéssel kereszteltettek, mint az jelenleg a nazarenusok és anabaptistáknál van szokásban; azonban, mind a mellett is, hogy ez nagykorban történt, ennek is sok hátrányos következményét észlelték, mit bizonyit az a tény, hogy az 1494. a nyitrai, 1515. a veszprémi, 1560-ik évben a nagyszombati zsinatokon e szokás el lett törölve és a mostan is szokásos keresztelési formák hagyattak meg.

A templomban való keresztelésnek egészségügyi hátrányait az egyházi egyének is belátták, mit bizonyit az, hogy az 1860-ban Esztergomban tartott IV. synodus megengedi, hogy a keresztelés magánházban is történhessék gyöngélkedő gyermekeknél, de ekkor még csakis orvosi bizonyitvány alapján.

E történelmi adatok eléggé tanuskodnak a mellett, a mit fentebb egészségügyi szempontból felemlitettem.

Keresztelés után az ujszülött, az életkor előhaladásával, mint gyermekpolgár kezd szerepelni a vallásos társadalomban, a kinek okvetlenül nevelésre van szüksége. Mondhatni, hogy a mai kor az ismeretek szaporitására és terjesztésére törekszik tulnyomóan, s e mellett a vallásos érzület, a kedély képzése mind inkább, inkább háttérbe szorul; ez korunknak igazán elszomoritó tüneménye. Hogy állitásom való, mindenki meggyőződhetik arról, ha amaz ismereteket vizsgálja, melyeket a lét fentartására és biztositására gyüjtenünk kell. Valóban óriási az a tömeg, melylyel ebből a szempontból meg kell birkóznunk, s ebben a birkózásban minket segit a család, az iskola és a társadalom; de a kedélyre ható tényezők közül, ha keressük is alig akadunk valami valóra, s elmondhatjuk, hogy ezen a téren csupán a vallás-erkölcsiség az, a mi tiszta forrás, a többi mind mondvacsinált, mesterkélt dolog.

A mai nevelési rendszer tehát — mint Zechner Károly tudor a kedély neveléséről szóló művében mondja — egészen a kedély rovására neveli az értelmet.

Pedig a létért való küzdelmünkben a kedélynek fejlettsége és edzettsége fölényben van szerintem az értelmi képzetek fölött. A kedély fejlettségének és edzettségének hiánya dönti ki a társadalomból az erkölcsiség oly sok sebesültjét és halottját. Ennek hiánya okozója a korunkban mind nagyobb számarányokban mutatkozó elmebetegsé-

geknek és öngyilkosságoknak, melyekről nemcsak lapok, de könyvek is irattak.

Szerencsétlen halállal kimult trónörökösünk egy nyilatkozatában szépen ad kifejezést állitásomnak, mikor igy szól: „Gyermek korombau igen sokat tanultam s nagyon keveset játszottam, félek, hogy ez a körülmény megbosszulja magát“: s ime, ez a nyilatkozata, milliók bánatára, szomoru ténynyé is vált.

Emberi gyarlóságok, botlások minden időben fordultak elő, s azok a különböző időszakokban, különböző szempontok szerint itéltettek meg, de hogy korunkban az egyén saját magának ellensége, saját maga életére tör, ez elszomoritó és tisztán a vallásos hit apadásának, a kedély neveléshiányának róható fel. A humanus intézmények napjainkban folyton szaporodnak, s ez a körülmény mutatja, hogy a vallás parancsai az emberhez méltóan, tettekben nyilvánulnak, s a mily örvendetes jelenség ez, épp oly elszomoritó az, hogy az egyén saját életének becsét nem birja felfogni és méltányolni. Bizony mondom, ha az egyének elég erkölcsi bátorsággal birnának és saját életük becsét eléggé felfogni tudnák, s a létért folyó küzdelem minden kis göröngyében nem látnának áthághatatlan akadályokat s a küzdelemben saját kedélyük világánál a siker erős hitében vennének részt: humanus intézményeink tőkéjüket akkor nem az elesettek gyámolitására, hanem a küzdők segélyezésére kellene hogy forditsák; ez pedig, azt hiszem, sokkal magasztosabb és sokkal gyönyörübb munka lenne.

Legyen tehát jelszavunk: a kedély nevelése mindenek felett; erre pedig egyik leghatalmasabb eszköz a vallás-erkölcsös élet gyámolitása.

A vallásos élet külső kifejezést nyer különösen a templomokban való megjelenéssel és valóban szép: egy nagy közönséget egy érzelem által áthatva látni egy tömegben. De éppen ezért, mert szép, mert magasztos, nevelésünket ugy kell irányozni, hogy azon szép iránti fogékonyság már a gyermekkorban kifejlődjék.

A vallásos nevelés egyik ága a templombajárás, azonban soha ne legyen kényszeritett, mert a kényszerités által nem a templom iránti ragaszkodás, hanem a templom iránti gyülölet csiráját hinthetjük el; éppen ezért nem is oszthatom azt a nézetet, hogy a gyermekeket úgy kellene kényszeriteni a templomba járásra, mint az iskolába járásra. Mert nézzük az egészségügyi következményeket, gyenge ruházatban óráig tartó isteni tiszteletet, különösen téli időszakokban, végig hallgatni, még felnőtt emberre nézve is veszélyes lehet, ki pedig érdeklődéssel csüng a vallásos tényen és el tud felejtkezni a külső kellemetlen körülményekről; mennyivel veszélyesebb lehet ez a kis gyerekre, a kit a büntetéstől való félelem vitt a templomba és a ki folytonosan érzi a külső körülmények kedvezőtlen hatását.

Nem kivánom én a gyermekeket egészen a nagyok templomozásától elvonni, menjenek ők el oda is, de alkalmas időben. Különösen a téli időszakban a gyermekek templomba ne járjanak, hanem rendeztessék számukra koronként fütött, tágas teremben, iskolában

isteni tisztelet, az ugynevezett exercitium, hogy ez által az együttes imádkozás magasztossága lelkeikben gyökeret verjen, a mint az br. Eötvös minisztersége alatt tervben volt s némely középiskolákban mai napig is gyakorlatban van.

A gyermekkorban átélt heves kedélymozgalmak emlékünkből eltörülhetetlenek, azért a kényszer helytelen és kárhoztatható a gyermekre nézve, mert a kényszer-eszközök mindig emlékünkke jutnak felnőtt korunkban is. A gyermekkorból hozott vallásos hangulatot semmi tudomány megszerzése ki nem küszöböli, de a harag, a bosszú a legnemesebb szándékot is megölheti.

Ha az olvasás- és írással már megismerkedett a gyermek, oly vallásos könyvek adassanak olvasmányul kezébe, melyek az igaz, szép és nemes iránti fogékonyságot a vallásos élettel összhangba hozva, az ő értelmét tudják foglalkoztatni s melyek érzelmi képzettségével egy fokon állanak; igazán háládatos munkának tartanám, ha valaki a biblia tartalmát a gyermeki fejlettség szerint 3, vagy 4 könyvecskébe olvasmányok alakjába foglalná, igy e munkáknak olvasása által a biblia megismerése iránti vágy folytonosan fokoztatnék és a felnőtt korban valóban mindennapi szellemi táplálékká válnék a biblia olvasása. De legyen az a könyv ugy kiállitva, hogy az egészségügyi követelményeknek megfeleljen, különösen ne legyen nagyterjedelmü, hogy súlyánál fogva akadályozza a vele való foglalkozást; jó nagy, testes betükkel legyen nyomtatva, hogy a szem, olvasás közben, ki ne fáradjon, meg ne erőltessék, mert a szem tulságos megerőltetése is befolyással van a kedélyhangulatra.

A gyermekkori vallásos élet legszebb külső formái közé tartozik a confirmatio, melyet templomban szoktak ugyan véghez vinni, de alkalmas időben, kellemes modorban és igazán lélekemelő hangulatban, s éppen ezért egészségügyi szempontból nem is eshetnék kifogás alá, ha csak nem vesszük tekintetbe azt a körülményt, hogy ez alkalommal különösen a leány-gyermekeket a ruházattal a gondatlan anyák igen kellemetlen helyzetbe hozzák.

A confirmatio után az egyén már mint nagykoru lépik be, lelke érzelmeinek kifejezést adni, az arra a czélra megjelölt helyre, a templomba. A templom a latin „templum“-ból, mi bekeritett helyet jelent, veszi eredetét és a körülmények szerint 3 féle elnevezése van, u. m. Bazilika, mi királyi nagyépületet jelent; dom az ónémet, „tom“ vagy „tuom“-ból, mi nagyon magasztost. vagy a latin domusból mi házat, „Istenházat“ jelent, származik; és a közhasználatban levő templom elnevezés. Basilika a nagy papi méltóságot viselők székhelyén, tiszteletbeli vagy cathedrális méltóságok székhelyén dom, és az alsóbb egyházi hivatalok székhelyén templom van.

A régi keresztény világban, az üldöztetések miatt nem épültek templomok, hanem catakombákban, földalatti helyiségekben, melyeknek maradványai Rómában. Nápolyban, Párizsban és Syracusában ma is láthatók, — tartattak az isteni-tiszteletek.

Ámbár az Istent, mint mindenütt jelenlevő és mindent tudó lényt mindenütt tisztelhetjük, mégis már az ószövetségben találko-

zunk az isten házával: ámbár az ős időkben az áldozatok az istennek a szabadban mutattattak be, mégis e czélra kijelölt helyek már akkor voltak. Ábrahám a Móriah hegyre ment föl, Dávid a Sion hegyén állitott fel szent sátrat, Salamon király a Dávidtól neki hagyott kincsekből a Libanon hegyéről hozott cedrus fákból épittette 7 év alatt a jeruzsálemi templomot.

Ezekből láthatjuk, hogy hajdan óta mindig nagy volt az Isten háza iránt a kegyelet, mely kegyeletről tanuskodik az is, hogy a templomot külsőleg is a legszebb formában, a különböző időszakokban különböző stylban épitették, s mindent elkövettek arra nézve, hogy azok az épitészet remekei legyenek.

A templom már külsejénél fogva kitünik a többi épületək közül, s rendeltetésének magasztosságát külsejében is főkép tornyával mutatja. A templom nagysága, magassága azt bizonyitja, hogy az egészségügyi követelmények szem előtt voltak tartva minden időben; azokat egészséges és tiszta talajon oly helyekre igyekeztek épiteni, hol könnyen hozzájuk lehet jutni. Az épitkezésnél a régiek által a közbiztonsági szempont nem volt kellőleg méltatva, mert ritkán találunk oly templomot, hol a nagyságnak megfelelő számu ajtók lennének, s olyat éppen nem, hol az ajtók a be- és kijárásra czélszerüen nyilnának a nélkül, hogy léghuzam ne keletkeznék.

A kellő és czélszerü világitásra, mi egészségügyi szempontból nagyon fontos, szintén nem voltak elég tekintettel, mert némely helyeken a napsugarak egyenes behatása következtében igen nagy, más helyeken igen kis mértékben bocsáttatik be a világosság. Legczélszerübb lenne itt is, mint minden középületnél az ablakok térfogatát úgy állapitani meg, hogy azok az alapterület $^1/_8$-át vagy $^1/_{12}$-ét tegyék. A szellőztetésről szintén nem gondoskodtak eléggé, a mi pedig a legfontosabb egészségügyi tényezőkhez tartozik minden középületnél: nem intézkedtek továbbá az időszakokhoz és éghajlatokhoz való alkalmazkodhatásról, mert a füthetés mindenütt figyelmen kivül van hagyva, pedig a füthetőség, melyet különböző módon lehet elérni, lényeges dolog, a mi Angolország, Belgium, Holland stb. legtöbb templomában megvan s ujabban ezt a szempontot mindenütt tekintetbe veszik, pl. nálunk a segesvári ujonnan épült ref. templomban is.

A belső felszerelésre nézve lényeges kivánalma az egészségügynek, hogy a padok kényelmesek legyenek, azokba beülni és belőlük kimenni czélszerüen, t. i. a bennülők háborgattatása nélkül lehessen, a mint az pl. szinházakban divatos. Olaszhonban e követelménynek akként igyekeznek megfelelni, hogy a padokat nélkülözik s helyettük székeket használnak. A padok czélszerüsége abban is fog nyilvánulni, hogy a hallgatók a szertartást figyelmesebben tudják végighallgatni, mert az alkalmatlan ülés miatt testileg nem fáradnak ki.

Magától értetik, hogy a templomban való megjelenéskor ruházatunkban nagyon alkalmazkodók legyünk, mert a hüvös helyen huzamosabb tartózkodás legkönnyebben idézhet elő különféle betegségeket, u. m. izületi csúzt, légzési és emésztési szervekben hurutokat és gyuladásokat s különösen azoknál, a kikben a hajlam már meg-

van. Nem hagyhatom különösen megemlités nélkül a katholikusoknál lévő azt a rosz szokást, hogy hideg köven huzamosabb ideig térdepelve, végzik imáikat; ennek következményei, különösen azoknál, a kik nem annyira belső szükségből, mint inkább fitogtatásból huzamosabb ideig teszik, ritkán maradt káros következmények nélkül. Általános tapasztalat, hogy a vallásos élet külső követelményeinek is leginkább az öregek, az élet őszén levők igyekeznek megfelelni, ha a statistikát vizsgáljuk, arról győződünk meg, hogy oly helyeken, hol az emberek vallásossága kifogás alá nem esik, a templom leggyakoribb látogatói, az öregek között nagyobb a halandóság ott, hol fütetlen templomokban végzik az istenitiszteleteket, mint ott, hol a templomok fütve vannak.

A templomozás nálunk szokásban levő idejének kitüzése, a mennyiben a délelőtti és a kora délutáni időben történik, kifogás alá nem esik; de az ugynevezett reggeli templomozások (Roraték) már nem helyeselhetők, nem különösen azért, mert a legalkalmatlanabb időszakban, télen szoktak történni. A meleg szobából korán reggel való távozás, mikor a test az éjszakai nyugalomban szerzett nagyobb foku hőmérsékét még nem vesztette el. a legnagyobb veszélyeket vonhatja maga után még az esetben is, ha a szabadban való tartózkodás csak nehány perczig tart, de tudvalevőleg ezen reggeli templomozások a hüvös templomi légkörben egy félóránál is tovább tartatnak, s éppen azért az egészségügyi rendellenességek még nagyobb mértékben nyilvánulhatnak.

A vallásos szertartások közül végül a temetésről kell megemlékeznem.

A temetési szertartás mai alakjában, midőn t. i. a házhoz egybegyülnek, rokonok, ismerősök és tisztelők, azon esetben válik veszélyessé, ha a halálesetet ragály, vagy fertőző betegség idézte elő, vagy pedig a hulla rohadásba ment át, pl. nagy melegben, nyáron. Ilyenkor szakitanunk kell azzal a társadalmi szokással, hogy t. i. minél számosabban jelenjünk meg a haláleset szinhelyén, mert saját családtagjaink életét is mindig veszélyeztetjük a ragály elhurczolása által.

Az ős keresztények halottaikat temetés előtt a templomba szokták vinni, hol az egyházi utolsó tisztességtétel végeztetett; e szokást már a IV-ik században betiltották és a háztól egyenesen a temetőbe szállitották halottaikat; s mindemellett még napjainkban is sok helyen szokásban van a holttesteknek templomba vitele, e szokás ellen pedig a felvilágosodott egyéneknek határozottan állást kell foglalniok, valamint az ellen is, hogy a halottakat házok mellett levő kertekbe helyezzék öröknyugalomra. Már az 1812. évi november 24-én 29.304 sz. a. a helytartótanács is megtiltotta e helytelen és rosz szokást s a temetkezést bekeritett helyekre rendelte el.

Addig is, mig a régi görögök és rómaiaknál szokásban levő hullaégetés törvényhozásilag lenne elrendelve, égető szükségnek tartom minden nagyobb községben temetkezési intézetek felállitását,

hullaházak berendezését, hová a halott a halál hivatalos constatálása után azonnal elszállittassék és onnan rövid szertartással eltemettessék.

Még a temetési szertartásoknál szokásban levő torozásokról is, mint szintén veszélyesekről és illetlenekről, szükségesnek tartom szólani.

Az ős időkben a halál-eseteknél végzett isteni tiszteletek alkalmával különféle ajándékokkal szoktak az egyházi szertartást végzőknek kedveskedni, ez ajándékok egy része a szegényebb sorsu halottak temetési költségeinek fedezésére, más része pedig a temetkezésnél különféle szolgálatot tevő alsóbb rendü egyházi személyek, az ugynevezett clerus megvendégelésére forditttattak, kik aztán ez ajándékokat együttesen, ájtatos könyörgés mellett, szokták elkölteni. E szokásból származott, a mint látszik, a vallásos társadalom támogatása mellett, a ma is szokásban levő torozás. (Nálunk, magyaroknál, nemzeti — az igaz, hogy Á z s i á b ó l hozott, tehát igy ázsiai eredetre valló — szokás volt.) Disztelenebb szokást pedig alig lehet képzelni, mint midőn a halottas háznál a temetési gyászünnepélyt, a lakmározás által előidézett, zajos vigalom váltja fel, a mely nemcsak disztelenségéért üldözendő, hanem azért is, mert a hulla által megfertőzött légkörben való vig lakmározás következtében az emberi szervezet nagyobb mértékben veszi fel a fertőző anyagokat, mint rendes állapotban. A temetkezési egyletek felállitásával a torozások a társadalmi szokásokból könnyen kiszorithatók, a mint az a nagyobb városokban már eléggé tapasztaltatott.

Azt hiszem, sikerült kimutatnom azokat a hátrányokat, melyekkel a vallásos élet külső formáinak való hódolás jár, ha az nem történik kellő óvatossággal. Ne méltóztassanak azonban az előadottakat ugy fogni fel, mintha én a mostani szokások felett egészben pálczát akarnék törni, vagy önöket szertartásokhoz való ragaszkodástól el akarnám idegeniteni. Nem, csak arra akartam rámutatni, hogy a kellő óvatosság már a halálozások számarányának csökkentése czéljából is, itt is éppen oly szükséges, mint másnemü ténykedéseknél. Mint minden modern tudománynak, úgy főkép az orvosi tudománynak kötelessége elkerülhetővé tenni minden olyan körülményt, mi az egyén életére rombolólag hathat, mert, mint néhai Rudolf trónörökösünk az 1886-ik évben Bécsben tartott egészségügyi congressust megnyitó beszédében szépen kifejezte:

„Az állam és a társadalom legbecsesebb tőkéje az ember; minden egyes életnek bizonyos határozott értéke van, azt megtartani és a természettől változhatlanul megszabott határig lehetőleg érintetlenül megőrizni, nemcsak a humanitás parancsa, hanem egyik legelső feladata minden közösségnek."

Dr. Jankovich Pál.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1889. julius.

(A franczia protestans történelmi társulat, s a párisi bibliai társulat évi gyülése, és a franczia szabadelvü egyházak képviselőinek három évenként tartani szokott idei összejövetele.)

Szerkesztő Ur!

Mint ez időszakban rendesen tenni szoktam, levelemet a kiválóbb vallásos társulatok évi gyüléseinek szentelem. E gyüléseket az idén bizonyos okokból nehány héttel későbben tartották, mint ezelőtt. Az orthodoxok gyüléseiről most se irhatok semmit, mivel ők nem engedik be oda a liberálisokat. S nem szólhatok a lutheranusok papi értekezleteiről se, melyek pedig nagyon érdekesek és tanulságosak szoktak lenni, s a melyekre szivesen látnak bárminő felekezetüeket. Ugyanis ez évben a lutheranusok papi gyülése tényleg nem tartatott meg. Az okát ennek nem mondhatom, mivel azt lutheranus testvéreink maguk sem hozták nyilvánosságra. Bármi lett legyen, sajnálni lehet, hogy elmaradtak, mert ezáltal mi nagyérdekü vitáktól fosztattunk meg. Remélni lehet, hogy a jövő évben ez értekezlet nem fog elmaradni.

A vallásos társulatok gyülései közül időben a legelső a franczia protestans történelmi társulaté, mely jun. 7-én tartatott meg az Oratoire-templomban, Schickler ur elnöklete alatt. Ez az a társulat, hol liberalisok és orthodoxok egymással találkoznak. A nagyon érdekes jelentés sokban hasonlitott egy nekrolog sorozathoz, mert ritkán szenvedett a társulat oly nagy veszteségeket, mint a lefolyt évben. Egy esztendő alatt több jeles iró halt meg: Rossew Saint-Hilaire, ki Spanyolország történelmét irta meg egy kiváló munkában; Gaberel, genfi pap, ki a társulat Bulletin-jébe irt értékes dolgozatokat; L. Anquez, az egyetem felügyelője, részrehajlatlan iró, ki a franczia protestantismus politikai szerepéről adott ki több kötetet; Gustave Masson, tanár „Harrow-on-the Hill"-ben, ki az Angolországban találtató archivumokban hasznos kivonatokat irt össze a franczia protestansok történelmére vonatkozólag; Bordier, sok nevezetes történelmi munka szerzője s a franczia protestansok történelme uj kiadásának szerkesztője; és még sok mások. Az elnök meleg szavakban emlékezett meg az elhunytakról, kiknek halála ürt hagyott maga után. Fennebb emlitettem, hogy a vallásos társulatok gyüléseiket ez évben a szokottnál később tartották. Ennek okát megtaláljuk az

elnök, Schickler báró, jelentésében: „Vannak datumok, melyeket megszoktunk. De, hogyha a franczia protestans társulat nem érezte volna kötelességének, hogy évi gyülését a szokott időnél hátrább tegye, jun. 7-ikére, mostani gyülésünk észrevétlen maradt volna eme fénylő emlékünnepek közepett a 19-ik száz végén. Kétségtelenül nem arról van szó, hogy, mint ezelőtt négy évvel, a nantesi edictum visszavonásának fájdalmai előtt meghajoljunk, vagy pedig -- mint ezelőtt alig két évvel -- a türelmi edictum 100-ik évfordulati ünnepélyén ama teljes lelkiismereti szabadság hajnalát üdvözöljük, mely 1789-ben iktattatott törvénybe. De az a tény, mely magát láttatja, hogy tényleg ma száz éve jutottunk oly hosszason félreismert jogainknak birtokába. Ebben a Párisban, mely maga is megölte prófétáit, s a melyben az imák csak előkészületek voltak a vérpadra és örökös fogságra, ekkor imádhatták először szabadon, zárt ajtók nélkül Istent s olvashatták az ő szent igéjét s énekelhették az ő dicséreteit, a nélkül, hogy félniök kellett volna, hogy énekeik visszhangja őket engesztelhetlen ellenségeik kezébe adja. A mi vallásos gyakorlatainknak a fővárosban való eme nyilvános megünneplése egyszerü tényében egész forradalom van. A mondétouri utczában [1]) tartott istentisztelet a mi párisi jelenlegi református egyházunknak igazi kezdete. Hogyan telhetnék hát el ez évi gyülés a nélkül, hogy hálát ne mondjunk ő neki, ki a kicsiny serget megsegitette, hogy kiálljon annyi vihart és miután mindenféle üldöztetést elszenvedett, élve és meg nem törve virradjon fel a szabadság nagy napjára."

Tehát jun. 7-én gyültünk össze, hogy ugyanakkor megünnepeljük 1879. jun. 7-dikének évfordulóját, a mely napon először tartották a mi atyáink nyilvánosan istentiszteletüket, még mielőtt az alkotmányozó gyülés a teljes vallásszabadságot megszavazta volna. Biztonságok akkor még csak a türelmi edictum volt. Ki mehetne a Mondétour-utczán végig, mely még létezik a „Halles centrales" közelében, a nélkül, hogy meg ne induljon s önkénytelenül igy ne szóljon: ime a hely, hol ezelőtt száz évvel nyilvánosan hirdettetett a lelkiismereti szabadság; a hely, hol a törvény előtti egyenlőség, mint tény, jelenik meg.

Az elnök beszéde után Lods Armand olvasott fel egy értékes tanulmányt „a párisi református egyháznak a nantesi edictum visszavonásától a forradalomig terjedő történeteiről (1685—1789.)". Világosan tárgyalta mindamaz üldözések megindító történelmét, melyek a huguenottákat a fővárosban érték, hol a nantesi edictum ellenére nem volt megengedve nekik az istentiszteletartás. A reformáltak kénytelenek voltak Charentonba menni, hogy imádják Istent és énekelhessék az ő zsoltáraikat. Később, 1685-ben, XIV. Lajos nem akart más istentiszteletről hallani, csak az övéről. Lods részletesen elbeszélte azt a rettenetes büntetést, melyet Cardel lelkésznek 1688-ban

[1]) A helyiség, mely istentisztelet-helyül szolgált, a Mondétour-utczában volt, a Cygne-utczával átellenben, a Saint-Jacques kolostor rácsozata mellett. A Mondétour-utcza ma is megvan, de az a része, hol eme helyiség volt, nem létezik, hanem a Turbigo-utczába van foglalva.

kellett szenvednie, midőn Hollandiából, hol menekült volt, Párisba visszatért. Eléidézve, megragadták és a Bastille-ba vetették s kinozták iszonyatos módon; később meg, más társaival, Sainte-Marguerite szigetre szállitották.

Az utrechti egyezség (1713) után, melynek egyik zárópontja jogot adott a hollandi követ kápolnájában való istentiszteletre, a huguenották közül sokan idejöttek házasságok kötésére, kereszteltetésre és az istentiszteletben való résztvételre. De a rendőrség mindenféle akadályokat görditett az ilyenek elé, ugy, hogy a hollandi és angol követ kénytelenek voltak közbelépni. Minden fenyegetés ellenére is, mind számosabban jöttek, ugy, hogy a követek kápolnái nem birták a sokaságot befogadni. Végre, 1789. jun. 7-én Murron lelkész, ki 1787. végén állittatott a párisi reformált hitközség élére, a Mondétour-utczában megtartotta az első nyilvános istentiszteletet. 1790. febr. havában Dauphine-utczában nyittatott egy más istentisztelethely. 1791. máj. 22-én a St.-Louis-i régi templom a Louvre udvarán (a hol ma a Mollien pavillon áll) ünnepélyesen átadatott a protestans istentiszteletre. Mikor a Louvre-t 1811-ben megnagyobbitották, a St.-Louis-i templom lerontatott s e helyett a protestansok kapták cserébe az Oratoire-templomot, a hol most 1789. jun. 7-dikét ünneplik. Párisban ma 18 templomuk van, 12 rendes és 10 más pappal. Nem tudom, hogyha e rövid ismertetés nyujt-e némi eszmét Lods munkájának érdekességéről. Mindenesetre az ő müve kifejezésre juttatta, a mit ő maga e szavakban mondott: „a vallási üldözések igazságtalanok és hiábavalók voltak. Midőn törvényekkel harczolnak a hivők ellen, a hivők ereje mindig győzedelmeskedik a törvény ereje felett.“

Még a társulat tudós könytárnokának felolvasását kellett volna meghallgatnunk, de a szerző egy más alkalomra hagyta, mit ő a nemzetgyülésnek 1789. aug. 22-én és 23-án tartott üléseiről a cultust illető kérdésekre vonatkozólag akart közölni.

Az ülés Pressensé senatornak egy értesitésével végződött, mely szerint a Senatus a képviselőházzal összhangzólag megszavazta a polgárjogot mindama huguenotta ivadékokra nézve, kik külföldön élnek. E törvény által a külföldre menekült franczia huguenották ivadékai, ha származásukat ki tudják mutatni, ismét franczia polgárok lehetnek. Ezzel Francziaország csakis a szigoru igazság utját követi ama gyermekei iránt, kiket kebeléből számüzött, mi által sokkal többet ártott önmagának, mint talán azoknak.

— A párisi bibliai társulat gyülése jun. 19-én volt, Schickler elnöklete alatt. Mióta ő az elnök, a mult évet leszámitva, mindig ő maga tartotta a megnyitó-beszédet. Akkor, mint irtam volt, azért nem beszélt, mert a jelentésben éppen az ő adományairól volt szó. Neki ugy látszik az az elve: jót tenni és magát nem mutatni. Tényleg ő nem szereti, hogy az ő jótéteményeiről beszéljenek. Ez évben azonban nem volt oka arra, hogy magát ne mutassa, s a gyülést a tőle szokásos, jól átgondolt és kitünően irt beszéddel nyitotta meg, a társulat munkájának szükségességét fejtegetve. E kor az ipar mü-

veibe, abba a birodalomba van bemerülve, melyet a tudomány az anyag felett nyert. Az emberiség az utóbbi években bámulatos haladást tett anyagi téren. A dolgok ábrázatját annyira megváltoztatta társadalmi és nemzetgazdasági stb. tekintetben, hogy csak a tudomány által transformált anyagban hiszen. Innen a skepticismus mindarra nézve, a mi szellemi, vagy tisztán erkölcsi természetü. Az emberi életnek erkölcsi oldala egészen el van hanyagolva, a lélek elfeledve, a szellem kioltva. Ah, mikor az ember az érzéki életnek e tulhatalmasodását látja és mindannak az elfeledését, a mi az emberi lény igazi nagyságát és nemességét alkotja, avagy nem kell-e annál inkább áldoznunk és törekvéseinket megkettőztetnünk, Isten országa evangeliumának terjesztésére és felebarátainkat arra unszolnunk, hogy halhatatlan lelküket az élet és minden valódi haladás eme forrásánál megujitsák. Avagy nem kell-e ezt mondanunk: „Vegyétek és olvassátok“, de értelemmel, emlékezve arra, a mit a mester mondott: „A betü megöl és lélek az, megelevenit“... Az elnöknek e beszéde nagy hatást gyakorolt mindazokra, a kiknek szerencséjük volt a gyülésen jelen lenni.

A választmány érdekes jelentése főleg azokról az eszközökről szólott, melyekkel a társulat pénzügyi helyzetén lehetne javitani. Ezek közül az egyik, mit a társulat az által nyer, hogy ezután nem kell fizetnie a helyiségért, mivel most már a franczia protestáns társulattal együtt abban a nagyszerü palotában van elhelyezve, melyet Schickler ur ajándékozott e társulatoknak. A társulat a mult évben ötszázzal kevesebb bibliát osztott szét, mint az azt megelőző évben. Az ujabb forditások munkája folytatódik, melyekre a szabadelvü egyházak nagyon várnak.

Emlitettem volt egyik levelemben, hogy a forditásokat illetőleg a vélemények megoszlottak és hogy ennek következtében a választmánynak egy része külön szakadva, uj társulatot alapitott e néven: „Francziaországi bibliai társulat“. Ők a régi Osterwald-féle forditáshoz ragaszkodnak, mely a mi orthodoxainknak mintegy Vulgatája lett, s csakis azt terjesztik. De minden babonás ragaszkodásuk mellett is, a közvélemény nyomása alatt nem menekülhetnek a haladás elől és a régi Osterwald forditáson már több javitást tettek, habár ujabban ismét megszüntek e munkával. A társulat ujabb jelentése óhajtja a javitás folytatását. „Az Osterwald-forditás revisiója, mi már többször el volt határozva, de egy idő óta szünetel, ujra folytattatni fog. Legalább mi azt óhajtjuk, hogy a kik azzal foglalkoznak, hasznos munkájukat minél hamarább bevégezzék.“ Helyes, csak hogy azt többé nem lehet Osterwald forditásának nevezni. Az uj forditás lesz. S miután a szakadásnak csak ez volt az oka, most a két társulat egyesülhet, a mi nagyon üdvös lenne. De tartok tőle, hogy az orthodoxok, mint egyéb kérdésben, nem lesznek erre hajlandók.

— Martius havi levelemben ismertettem volt a presbyteri és consistori választásokat. Mióta az 1872-iki zsinat megcsinálta a szakadást az orthodoxok és liberalisok közt, a liberális képviselők minden ily választás után összejöveteleket tartanak Párisban vagy vala-

mely vidéki központi helyen. Ez évben az összejövetel Párisban volt jun. 26—29-én az Oratoireban, ugyanott, hol a franczia protestans egyházak képviselői 1848-ban, hitnézetkülönbségekre nem tekintve, oly nagy számban gyültek össze. És a mi különösen megjegyzendő, a jun. 26-iki értekezletnek titkára ugyanaz volt, a ki az 1848-ki gyülésben épp e tisztet teljesitette, Jalabert, párisi jogtanár. Az idén mintegy 90—95-re ment az egyházak küldötteinek száma. A hollandi egyházak képviseletében ott volt Van Loeven Martinet, Elzászból Gerold strassburgi pap, Schweiczból Chantre, genfi tanár; az angol unitárius egyházak részéről jelen kellett volna lenni Ierson urnak, a brit és külföldi unitárius társulat titkárának; az utolsó pillanatban azonban jövetele akadályra talált, de nagyon meleghangu levélben fejezte ki az angol unitáriusoknak rokonszenvét Francziaország szabadelvü protestansai iránt.

A küldöttek igazolása után megalakult a gyülés s elnökké egyhangulag Gachon ur, a montpellier-i consistorium elnöke választatott. Tőle megszokott hatásos beszéddel nyitotta meg az ülést s különösen meleg szavakkal üdvözölte a külföldi egyházak képviselőit. Aztán az 1886-ban elhalt A. Carenou-ról emlékezett meg, kinek a párisi liberalisok oly sokat köszönnek. Ő volt az, ki megalakitotta a liberalis uniot, mely oly nagy szerepet játszott a franczia szabadelvüek jogainak megvédésében. Az unio nagy kitartással küzdött és megakadályozta azt, hogy az orthodoxok a szakadelvüeket elnyomják. Neki hálával tartoznak nemcsak a párisi, hanem az összes franczia protestansok.

Azután a titkár, Jalabert tanár, jelentése következett a három évi munkálkodásról és a szabadelvü egyházak állapotáról. A jelentés szépen, akadémiai stylusban volt irva. A küldöttek örömmel győződtek meg belőle, hogyha még sok is a kivánni való, de a szabadelvü egyházak özszetartásában és szervezetében látható haladás történt. E körülmény azokban is bizalmat fog gerjeszteni, kik kételkedtek a sikeres munkában. A jelentés éppen ezzel kapcsolatosan megemlékezett amaz érintkezésekről is, mely a franczia protestansok és az angol és amerikai unitáriusok közt történt. E viszony nem uj, de az utóbbi évben nagyon erősitette egy amerikai pap, Cyr Narcisse, ki mind Francziaországban, mind Angliában hosszasabban tartózkodott. A jelentés előadta azt is, hogy a szabadelvüek delegatiója az állammal szemben közbelépett a protestans theologia facultások kérdésében. A képviselőház törölte volt az ezeknek adni szokott segélyt a budget-ből. A liberalisok delegatiója az orthodoxok küldöttségével ez ellen erélyesen tiltakozott, mivel e joguk a protestansoknak a Condordatumon alapul s végre sikerült is azt fentartatni. Ez érdekes jelentés után Grotz nîmes-i pap tartott felolvasást a Vincent Sámuel által alapitott theol. intézetről, melyet egyik levelemben én is ismertettem. Az intézet virágzásnak örvend, számos növendék tanul benne, ugy, hogy a szabadelvü egyházközségeket el tudja látni papokkal. Nagyon szerencsések voltak az intézet igazgatójának a megválasztásában, mert valóban nehéz volt egy ilyen kényes állásra minden te-

kintetben megfelelő embert találni. A jelentés szerint nehány növendék értelmi adománya nem találtatott kielégitőnek, négy meg elhalt s jelenleg az intézet harmincz növendéket számlál, kiknél ugy látszik teljesen megvannak azok az előfeltételek, melyeknél fogva joggal lehet várni, hogy belőlük az egyháznak jeles vezetői lesznek.

Azután a pénzügyi jelentés olvastatott fel az utóbbi három évről. Az eredmény nem volt kielégitő, mivel a bevételek nem fedezik a költségeket. Igaz, hogy a hiány azok miatt a költségek miatt állott elé, melyet az intézetnek első berendezésére kellett költeni. De a szabadelvü egyházaknak több áldozatot kell hozniok, ha ez intézetet a kellő magaslaton akarják fentartani, s meg kell szokniok ahoz, hogy saját magukra támaszkodjanak, mielőtt a kivülről, Angliából, Hollandiából és Amerikából jövő segélyre számitnának.

A jelentések után komoly és mélyreható viták következtek, melyek azonban tárgyuknál fogva az olvasót nem érdekelnék. E helyett inkább egyebekről szólok a szabadelvüek ez egyesületére vonatkozólag, mely ma a francziaországi összes liberalis egyházközségekre kiterjed. Ez egyesület czélja először az volt, hogy ugyanazon vidék lelkészeit, kiket a helyi körülmények egymással összekötnek, csoportositsa a végre, hogy együttesen theologiai, történelmi, egyházi, vagy más kérdéseket tárgyaljanak, szóval, hogy különböző érdekü dolgok felett eszméket cseréljenek. Azóta működésköre kiszélesült. Már sok lelkésznek nyujtott anyagi segélyt is, olyanoknak, kik népes családjukat csak nagy megerőltetéssel tudnák fentartani; s ebben a legkiméletesebb módon jár el. E hasznos működésért nem lehet eléggé dicsérni.

Ugy hiszem, érdekes lesz jeleznem Mouchon, lyoni lelkész, tudósitásait a missiói munkáról, melyet ő a Loire völgyében, a Rive-de-Gier-en a bányásznép között végzett. Ezelőtt két évvel nehány katholikus vallásu munkás a St.-Etienne-i lelkészt arra kérte, hogy látogassa meg őket vallásos dolgokról való beszélgetés végett. E látogatásnak a lett az eredménye, hogy ismételten meghivták s végre nyilvános protestans istentiszteletet tartottak. A st.-etienne-i lelkésznek segitségére jött a lyoni is. Ma már számosan látogatják az istentiszteleteket, s 30—40 gyermek jár a protestans vasárnapi iskolába. Egy biblia-olvasókör alakittatott, mely a felnőtteknek gyülekezéshelye a korcsma helyett. Egy szóval, ez komoly mozgalom, a melytől eredményt lehet remélni. S annyival komolyabb és érdekesebb, mert nemcsak a kath. papság, hanem a gazdagabb kath. világiak is mindent megtettek, hogy ezt megakadályozzák s némely munkásokkal éreztették is hatalmukat, de ezek szilárdan állanak meggyőződésük mellett. Ez örvendetes jelenséget, ugy hiszem, érdemes volt megemliteni.

Ezután a külföldi egyházak küldöttei beszéltek, s mindenek előtt a hollandi egyházé, ki összehasonlitást tett a franczia liberalisok és a hollandiaiak közt, megemlékezve arról a szoros kötelékről, mely őket a 16. száz óta egybefüzte. Aztán a sweiczi képviselő fejezte ki Sweitz szabadelvü egyházainak rokonszenvét a franczia sza-

badelvüek iránt. S különösen kiemelte az egymás közt való jó viszonyra nézve azt a tényt, hogy a genfi facultáson több franczia papnövendék végzi tanulmányait. Végre az elzászi küldött fellengő szavakban arról beszélt, hogy bár a politikai határok elválasztanak egymástól, de sziveink összevernek és szétválaszthatlan kapcsot alkotnak. Ezután az elnök megindító beszédben megköszönte a külföldi testvéreknek rokonszenvüket, hasonló rokonszenvről biztositva őket a francziaországi liberalisok részéről.

A gyülés utolsó részében azokkal a kérdésekkel foglalkozott, melyeket egyes küldöttek a helyi viszonyokból kifolyólag tettek. S aztán tárgyaltatott a lelkészek nyugalmazása is. A nyugdijazás részben az állam által történik, a fizetésekből levont összeg alapján. Minthogy a befizetés kissé magas, e levonások a lelkészek fizetését nagyon megröviditik. A montpellier-i egyháztanács, e körülménytől indittatva, azt a dicséretreméltó határozatot hozta, hogy: a lelkészi nyugdij-illetékeket fizesse az egyházközség. Inditványoztatott, hogy a gyülés e határozatot ajánlja más egyházközségeknek is elfogadásra. S valóban nagyon kivánatos, hogy az mindenik által elfogadtassék, mert ezáltal nagy szolgálatot tesznek sok lelkésznek, kik nehezen tudják illetéküket is fizetni s családjukat is fentartani.

Vajha e rövid és fogyatékos ismertetés fogalmat adott volna mindazokról a nagy kérdésekről, melyek a francziaországi szabadelvü protestánsok gyüléseiben tárgyaltattak. A mit leiirni nem lehet: az az egészséges élet és örvendező remény, mely e gyüléseken tükröződött. Mi szivben és lélekben egyeknek éreztük magunkat. A meggyőződés amaz ügy jövője iránt, melynek magunkat szenteljük, anynyira elfoglalt, hogy a sötét, viszontagságos mult eltünt szemeink elől, s emlékezetünkből. S én örvendező szivvel jelzem emez eredményeket.

Charruaud.

TANÁRI BEIGTATÓ BESZÉDEK.

(Székely-Keresztúrt, 1889. máj. 30.)

Mélyen tisztelt gyülekezet! Midőn a jelen ünnepélyen először szólani szerencsés lehetek, kedves kötelességemnek ismerem a jelenlevőket szivesen üdvözölni. Legyenek egyen-egyen szivesen üdvözölve általam unitárius vallásközönségünk és ezen tanintézetünk nevében! Ezt annál szivesebb készséggel teszem, mert meg vagyok győződve, hogy legfőképp a tan, — tehát a legszentebb ügyek egyike iránti nemes érdeklődés hozta össze ily szép számmal a jelenlevőket.

Ez az érdeklődés, joggal mondhatjuk, meg van egyházunk hiveiben annak ügyei iránt; megvolt a mi hitelődeink lelkében is, — különben mi most nem volnánk itt ebben a teremben, mert nem léteznék ezen közhasznunak bizonyult tanintézetünk. A mult száz utóbbi éveiben ugyanis az akkor e vidéken élt unitárius főbb emberek nagy szükségét kezdették látni és érezni annak, hogy itten Székely-Keresztúron, mint az unitárismns és székelység központján egy unitárius felekezeti gymnasium állittassék. A gymnasium-épités iránti érdeklődés nőttön-nőtt, átalánossá vált, minek az lett az eredménye, hogy létre jött tanintézetünk. És ámbár a gymnasium épületére kézzel sehol felirva nincsen, lelkem mégis letudja olvasni arról: épült az unitárius buzgóság s tanügy iránti érdeklődés erős fundamentumán, a vallás-erkölcsi élet, magyar nemzeti öntudat, a mivelődés és felvilágosodás ápolása és gyarapitása czéljából. S talán nem tévedek, midőn azt állitom, hogy mások — unitáriusok és nem unitáriusok — velem együtt éreznek, egyet vallanak. Állitásomat ténynyel igazolom. Jól emlékszem, hogy 1867-ben, deczember 14-én éppen ebben a teremben, a gymnasiumi épület kibővitése szükségének kérdése tárgyaltatott, egy e czélra összehivott népes értekezleten, a melyen nem unitáriusok is szép számmal vettek részt: ezek közül is némelyek önkéntes, s mondhatom, tekintélyes adományaikkal az épitésre, fényes jelét adták az intézet iránti érdeklődésüknek, sőt egy vallására nézve nem unitárius, da a szó legnemesebb értelmében valódi magyar tekintélyes egyéniség azon az értekezleten igy szólt: én ezt a gymnasiumot nem csupán az unitáriusok, hanem a székelység egy tekintélyes része intézetének tartom; s a közel levő templom felé mutatva, folytatá: és ohajtom, hogy anynyira gyarapodjon, nője ki magát, hogy azt a templomot vegye kö-

rül. Hasonló értelemben és hangon szólt egy más nem unitárius tekintélyes egyéniség is. Nó de! mindez kegyes óhajtásnak maradt, s lehet fog is maradni, azonban a mellett szól, hogy a tanintézet szükségének érzete átalános volt, s az ma is.

A megürült gymnasiumban előbb huzamos időn át egy igazgató tanár vezette annak ügyeit, s mellette egy-egy felsőbb iskolát végzett ifju segédkczett a tanitásban, és az ügyek vezetésében. Később a viszonyok változtak s e változás a tanerők szaporitását tette szükségessé. E szükségen egyházi felsőbbségünk, a mint lehetett, segitett is. Ma az országos törvényhozás is már belé szól az egyházak iskola-ügyeibe s mind többet-többet követel e tekintetben, valamint más egyházaktól, ugy a miénktől is. — Ma csak okleveles diplomás tanárt ismer el a törvény. Hanem én egy más nemü, nem irott oklevelet is tudok, s ezt feltétlenül megkivánom az irott oklevél mellé. Ez az erkölcsi oklevél, melyet egy tanár, pap, tanitó, vagy akármely közhivatalt viselő egyén, buzgósága, hivatalának lelkiismeretes folytatása s jellemessége által maga állit ki a maga részére s melyre aztán a közvélemény nyomja az elismerés értékes pecsétét. Nagy örömömre szolgál, tisztelt gyülekezet! hogy szerencsés vagyok egy olyan tanár beigtatási ünnepélyét nyitani meg ezennel, a ki mindkét nemü oklevéllel rendelkezik, a ki két év alatt, tanári működésével arról győzte meg ismerőit, hogy ő megállja helyét. És midőn végül szives bocsánatot kérek a jelenlevőktől, hogy becses figyelmöket igénytelen szavaimmal fárasztani talán tulmerész is valék: az ünnepélyt megnyitottnak nyilvánitom.

Török Sámuel,
esperes.

Tisztelt közönség! Nevezetes ünnepe van ma iskolánknak. Egy nagy lépést tett előre. A székely unitáriusok, hosszu időn keresztül, csak önerejükön fejleszthették ez intézetet. A haladó világgal hogy haladhasson, mindig mellette kellett állaniok. A világi, az egyházi kormány segélyében nem igen részesülhetett. Inkább egyesek gondolkoztak és gondoskodtak jövőjéről; pedig a közszükséglet kivánta és kivánja fennmaradását.

Ezeket neked is tudnod kell pályatárs, ki most székfoglalódat megtartád. Gondolkoznod és gondoskodnod! Más az unitárius, és más az állami tanár helyzete.

Valószinüleg tudatában voltál ennek, midőn az itteni tanárságra magadat elhatároztad. Nagy fizetésre, s majd annak idején, nagy nyugdijra nincsen itt kilátás. De van, ha kötelességérző vagy nagy munkára. Abból, a mi nagy, itt csak ez jut; és még egy: ennek a népnek, a melyért élsz és munkálsz, a székely népnek tisztelete és szeretete. S ha mint eddig, ugy ezután is beéred ezzel, akkor üdvözöllek életednek e nevezetes napján.

Gondolom, kedves pályatárs, hogy tisztában vagy hivatásoddal, czéloddal. „Legnagyobb czél pedig itt e földi létben, ember lenni mindég, minden körülményben. (Arany J.)

Ez intézet leszen hévmérője emberségednek. Itt látszik meg pályádra termettséged. E vidéken ringott bölcsőd. Népünk csontjából való csont és véréből való vér vagy. Anyaszentegyházunk, iskoláink multját ismered; küzdelmeit láttad és látod. Agyad gondolatai, szived érzései tüneteket adhatnak. A tudomány, melyet tanitasz, nem lehet egészen főczélod. Tanári hivatalod nem szoritkozhatik szorosan csak a tanteremre, azon kivül is kell munkálnod. Azt a helyet is kell éltetned, a hol tanitványaidat a megélhetés mesterségére tanitod. Az intézet gyarapitását missiodnak tekintsd. Ha erszényedből nem áldozhatsz is, de erényeid kincseiből adhatsz. Ez intézet tanári karának régi traditiója, hogy épitsen, gyarapitson. E traditiónak hódolni kell. A régi ihletteljes éveknek nyomait láthatod az intézet történetében. Merits lelkesedést s gyujts a régi fénynél uj szövétneket. Megállapodni nem szabad sem a tanitás, sem a tanulásban. Tovább! Tovább! A buzgóság, ügyszeretet kell hogy áthasson teljesleg

Jól tudod te pályatárs, hogy munka az élet füszere. Munkálj magadért, munkálj másokért. Miveld az ifju nemzedék értelmét. „A jól elkészitett agyvelő, a legbiztosabb emlékszobor a tudomány számára“, mondja Rousseau. Küldetésed e szerv mivelése. A csodás alkotásu embert kell neked is idomitanod, ki sárból és napsugárból van, s tudósra törpe, vakságra pedig nagy. A benne szendergő lelki erőket kifejteni, az értelmet öntudatra ébreszteni, magasztos hivatását vele megértetni; a szabadság, szeretet, hála, könyörületesség, erkölcsiség, istenség eszméit a tudomány világánál neki megmutatni a nevelés, oktatás utján, az emberiség érdekében, az emberiség nemes feladata.

Az iskolák a felszerelő helyiségek ezekre nézve. Ily helyen kell neked is működnöd. Küldetésed isteni. Nevelj embereket!

E fontos feladat teljesitésében komoly szándékkal, bölcs tapintattal, ügyszeretettel kell eljárnod. Ne tekintsd hivatalodat csak kenyérkeresetnek. Tudományos készültségedet használd a magad és embertársaid javára. Nem lész egyedül: mi is veled leszünk. S hogy munkánk üdvös legyen, ápold te is a testületi szellemet, hogy igy távol legyen innen az egységes, összhangzó működést akadályozó érdekharcz. Erre kérlek, midőn testületünk üdvözletét fejezem ki. E kicsiny intézet s ennek tanári testülete örömmel fogadott kebelébe. Itt növekedtél és tanultál. Szellemi erőd itt indult fejlődésnek. A kifejlett erőt használd már most a másokéinak fejlesztésére. Nevelj és oktass! Legyen sokáig tartó életed és üdvös munkálkodásod, melyre segéljen tégedet Isten.

SÁNDOR JÁNOS.

NAGY-AJTAI INCZE MIHÁLY.

(1797—1889.)

Nemcsak a magas életkorért, mely keveseknek jut osztályrészül, hanem az azt betöltő munkásságért és egyénisége erősen jellegzett vonásaiért is emlékezést érdemel.

Született Nagy-Ajtán, Erdővidék egy szép fekvésü falujában, mely a protestantismus fennállása óta annyi tanulót adott az iskoláknak, mint egy helység is alig, s mely oly férfiaknak ringatta bölcsőjét, mint Lázár István és Körmöczi János püspökök, Kovács István történelemiró, Kriza János püspök és költő. Incze egyszerü hivatalnok volt, nem azon a téren működött, mint e férfiak, de ama szellemi érdekek támogatása által, a melyeknek ők voltak a képviselői, nekik méltó társuk. Nevét jóltevés által emelte ki és örökitette meg.

A kolozsvári unitárius főiskolában a gymnasiumot, s a lyceumban a jogot végezve 1823-ban a guberniumhoz ment gyakornoknak. Akkor a közpályán a haladás nem levén oly gyors, mint mai napság, Inczének sokat kellett nélkülöznie, mig az ugynevezett cancellistai álláshoz jutott. Az absolut kormány idejében, bár többször kinálták, nem vállalt semmiféle hivatalt. 1860-ban a gubernium visszaállitásakor fogalmazónak neveztetett ki s e minőségben szolgált egészen a gubernium feloszlatásáig, mikor ministeri titkári czimmel nyugdijaztatott.

Nem volt nagy fizetése, de értette a titkát, hogyan kell a kevésből megélni és még félre is tenni. A rendszeres takarékosság idővel meghozta szép gyümölcseit, melyekből ő valóban szépen áldozott közczélokra: 1854-ben a kolozsvári nemzeti szinháznak adományozott 100 frtot; az unitárius vallásközönség központi pénztárának 1856-ban 100 frt; a kolozsvári unitárius ekklézsiának 1845-ben 18 drb. ezüst huszast, ugyanennek leányiskolája megépitésére 1863-ban 50 frtot; a székely-keresztúri középiskola ujraépitésére 100 frt; a kolozsvári főiskola ifjusági olvasó egyletének 1868-tól évenként 20 frtot; 1885-

ben a tanári nyugdij-alapra 1000 frt; a kolozsvári özv. papnék számára nyugdij-alapul, 600 frtot: a budapesti ekklézsiának 1000 frt; a nagyajtainak 1000 frtot; s végül közvetlen halála előtt a kolozsvári gymnasium olv. egyletének 600 frt; összesen mintegy 5000 forintot. Ezenkivül nem volt oly jótékony czél, melyre, ha megkeresték, adományával ne járult volna.

Tagja volt az uri Casinónak alapitása óta, s a Bölöni Farkas Sándor által alapitott gondoskodó társaságnak sok ideig pénztárnoka.

Jellemben erős, hajthatatlan. Rajta a változó idők semmit sem változtattak, mindig ugyanannak maradt. Nemzetét és egyházát hiven szerette és ezt oly módon mutatta meg, mely hasonló állásu embereknek mindig követendő például szolgálhat. —i.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Az új védtörvény és utasitás lelkészeket, papnövendékeket, tanitókat és tanitó-jelölteket illető szakaszai. Egybegyüjté és magyarázatokkal ellátta Révész Kálmán, a pápai ev. ref. theol. akadémia ny. r. tanára. Budapest, 1889. Iró valóban kedves szolgálatot teljesitett, midőn a fennevezett illetékes körökre vonatkozó régi törvényeknek érvényen kivül helyeztetése folytán, rendszeresen összegyüjté azokat a törvényeket és utasitásokat, melyek rájuk nézve folyó évi ápril 13 óta hatályba léptek s ezeket magyarázatokkal ellátta. A tévedések és sajnos vétségek kikerülésére nézve hasznos utmutató, melyet minden lelkésznek és tanitónak ajánlunk. Ára 30 kr.

Szépirási minták, az elemi iskolák IV. V. és VI. osztálya, továbbá alsófoku ipar- és alsófoku kereskedelmi iskolák számára, magyarázatokkal ellátva, módszertanilag rendezte Vajda Pál, főv. polg. isk. tanár. Budapest, 1889. Az ujonnan megjelent, engedélyezett és általánosan elfogadott szépirási mintákat ajánlhatjuk a közép- és községi iskolákban való felvételre és meghonositásra. Az egyik füzetnek, mely tisztán a magyar irással foglalkozik, ára 15 kr, a másiknak pedig, mely fele részében a németre is kiterjed, ára 20 kr.

A magyarhoni ág. hitv. ev. egyetemes egyház theologiai akadémiájának Értesitője. 1888—1889. Szerkesztette Schneller István, theol. akad. igazgató tanár. Pozsony, 1889. Igen figyelemre méltó az igazgatói jelentésnek „Adatok akadémiánk történetéhez“ czimü I. czikkelye, mely hű képét tárja elénk a nemes fáradozásnak és sikeres müködésnek. Az akadémia főczélja, hogy lehető és a kor előhaladottságához méltó tudományos szinvonalra emelkedjék, mit nagy mértékben előmozdit úgy a theologusok által a soproniak és eperjesiek társaságában szerkesztett philosophiai folyóirat, a „Gondolat“, valamint a tanárok által kezdeményezett „irodalmi vállalat“ is, mely utóbbi különösen több avatott iró szellemi termékeit juttatá a nyilvánosság elé.

A székely-keresztúri m. kir. állami tanitóképző-intézet V. Értesitéje az $188^7/_8$. és $188^8/_9$. iskolai évről. Szerkesztette Borbély Sámuel, igazgató-tanár. Deés, 1889. A füzet áttekintése után arról győződünk meg, hogy nevezett intézet szükséget sem anyagiakban, sem szellemiekben nem szenved, s

gondos vezetés alatt szépen teljesiti elhivatását. Az intézetben 2 unitárius növendék tanul.

„Paedagogiai zsebnaptár“ jelent meg az 1889—90-ik isk. évre Pozsonyban, Heckenast Gusztáv utóda (Drodtleff Rudolf) kiadásában. A már negyedszer megjelenő szaknaptárt Orbók Mór szerkesztette. Az irodalmi rész több tanférfi arczképét és életrajzát tartalmazza. A diszes vászonkötésü és egyszersmind tárcza gyanánt használható naptárt a tanárok és tanitók figyelmébe ajánljuk. Ára 60 kr. (J.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Egyházi élet. A küküllői egyházkör jelen évi rendes közgyülését julius 18-án, Deézsfalván tartotta meg. Elnökölt köri esperes Rédiger Árpád ur. Jelen voltak a belső emberek csaknem teljes számmal, a világiak közül pedig deézsfalvi birtokos, Járai Róbert egyh. tanácsos ur.

A közgyülést a szokásos isteni-tisztelet előzte meg, mely alkalommal imát és egyházi beszédet e sorok irója tartott, eme szent igék alapján: „Kövessük a békességre valló dolgokat és egymásnak épületére valókat.“ Róm. XIV. 19. Ezután a papi lakban kezdetét vette a gyülés, melyet elnöklő esperesünk szivből jövő s kenetteljes üdvözlő szavai nyitottak meg. Az üdvözletet az esperes ur évi jelentése követte, melyben első helyen a nemzetet január 30-án ért megrenditő csapásról Rudolf trónörökös ő fenségének haláláról az alattvalói veszteség és kegyelet megható érzetével emlékezett meg. A kartársi részvét hangján szólott Kis Mihály és Kovács Mihály néhai esperesek elhunytáról is.

A jelentés szerint körünk mult 1888. évi népesedése volt 3798. Kereszteltetett 185. Eskettetett 35 pár. Meghalt 138. Átállott hozzánk 9, tőlünk 3. s igy szaporodásunk 53 lélek. Feljegyzésre méltó az is, hogy a mult évben körünkben botrányos életü egy sem volt. A jelentés további részében az egyes ekklézsiák viszonyairól szól részletesen, stb.

A leiratok közül különösen kettő idézett elé élénk eszmecserét. Egyik a 344—1888. E. K. T. sz., mely az esperesek és jegyzők leendő irodai átalányáról kér javaslatot. A többség az esperesi irodai átalányt 40 frtban, a jegyzőit 20 frtban ohajtván megállapitani, a javaslat is ennek értelmében lett felterjesztve.

A másik leirat a 90—1889. E. K. T. sz., mely a közgyülés figyelmét az ismétlő iskola-kötelesekre, azok tantárgyaira és tandij mennyiségére hivja fel, illetve azokról kér részletes jelentést. E tárgyhoz csaknem mindenik lelkész és tanitó hozzá szólott, a mi eléggé igazolja, hogy a tanügyet mennyire szivén viseli mindenik. A felterjesztési javaslat, illetve jelentés a következő értelemben lett meghatározva: Kö-

rünkben eddig sehol sem fizettek az ismétlők tandijat, ezután azonban fizessenek félannyit, mint a rendes iskola-kötelezettek. Tantárgyuk pedig legyen az eddigiek ismétlése és szélesebb körben fokozatosan való tovább fejlesztése. Szerintem pedig e pont nélkül hiányos a javaslat: „felekezeti iskolánkban az ismétlők tanitását pap és tanitó afiai egyaránt kötelesek legyenek vezetni." E pont önmagában hordja indokolását is.

A segélyért való folyamodások ritkán adattak be oly nagy mérvben, mint a jelen alkalommal, a mi a kepe vagyis a belső emberek fizetésének rohamos hanyatlását jelzi s egyszersmind komoly intelem arra nézve, hogy a „kepe ügyben" ne csak a tanácskozás legyen napi renden, hanem a tettek mezejére való lépés is.

Tanügyi előadó Kis Sándor most is a tőle megszokott ügybuzgósággal tette meg évi jelentését, mely iskolánk vezetését, tanitóink működését többé kevésbbé kedvező szinben mutatja fel. Kisgyörgy József az alpapi széken huzamos időn át viselt ügyvédi tisztéről lemondván, helyébe szavazattöbbséggel ádámosi tanitó Kovács Bálint afia választatott meg. Nemkülönben a jelen év mártiusában kiadott „házassági jogról" szóló törvényünk 95-ik §-a értelmében — még egy második pótbirói szék is betöltendő levén, arra deézsfalvi pap Hatházy József afia lett megválasztva, szintén szavazattöbbséggel.

Ilyen és ezekhez hasonló volt a mi gyülésünk, melyet sziveinkben azzal a hő ohajjal hagytunk el, hogy a mi tapintatos, mély belátásu elnökünket Isten sokáig éltesse!

M.-Szt.-Benedek, 1889. aug. 8.

Gvidó Béla.

Gróf Haller József f. évi julius 4-én temettetett el nagy részvét mellett Székely-Kereszturon. Jóltevői közé tartozott itteni gymnasiumunknak. Illő megemékezni róla folyóiratunkban. 1867—68-ban a gymnasiumi épület megnagyobbitására 250 frtot adott; 1879-ben pedig az iskolai kórház-alap gyarapitására 200 frtot ajándékozott. Nemes szive melegen érzett saját felekezete mellett a többiek iránt is. Gymnasiumunk ifjuságának eleitől fogva barátja volt; a betegekről gondoskodott. A tanári kar minden tagját, igen gyakran megkülönböztetett barátsággal, vendégszeretettel fogadta. Az iskolai gyüjteményeket becses darabokkal gyarapitotta. Áldott és jó emlékezete van a sz. kereszturi gymnasiumnál e nemeslelkü fő urnak. Nagy ürt hagyott halálával Sz.Keresztur társadalmi életében is.

Felhivás a „Károli Gáspár-emlék és alapitvány" ügyében. A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület püspöke Kún Bertalan és főgondnoka Br. Vay Miklós felhivást bocsátottak ki a magyar bibliaforditó Károli

Gáspár emlékszobrára és a „Károli-alapitvány“ ra való adakozásra. A szobor 1890-ben, a magyar biblia 300-as évfordulóján állittatnék fel, a mikor Károlinak népszerü életrajza is közre fog adatni. Az adakozások a „Sárospataki Lapok“ szerkesztőségéhez küldendők, Sárospatakra.

Mégis mozog a föld. Angliában a vallásváltoztatás nincs semminemü formasághoz kötve. Az illetőnek nem kell sem saját lelkészénél jelentkeznie s tőle elbocsátó levelet kérni, sem az uj egyházba bevétetését törvényszabta módon kieszközölnie. Kiki egy zerüen ez vagy ama vallás követőjének nyilvánitja magát s tetszése szerint csatlakozik bármelyik egyházhoz. Ott ennélfogva napirenden van a vallásváltoztatás s nem is csinál abból senki kérdést, legkevésbbé vonnak belőle valamely hátrányos következtetést az illető jellemére, mint nálunk, a hol csaknem uralkodó nézet az, hogy kiki a mely vallásban született, abban maradjon; mert a vallásváltoztatás nem tisztességes dolog. Megengedjük, hogy nem minden vallásváltoztatásnak van meg erkölcsi indoka; de a kivételek nem változtatják meg a szabályt. S ha őseink is azt tartották volna, hogy kiki abban a vallásban haljon meg, a melyben született, ugy nekünk is ma mindnyájunknak még fejér lovat kellene áldoznunk a forrásoknál vagy berkekben Hadurnak. Angliában, a mint mondók, a vallásváltoztatás nincs legkevésbbé is feszélyezve a társadalmi szokások és előitéletek által s unitárius lapjaink ujabban is kitünő állásu és hirneves egyéneknek az unitáriusokhoz lett csatlakozásáról tudósitanak, mint Carlisle, Addis, Whithead Matthews stb. A mi még különösebb, ez utóbbiak mind róm. kath. papok voltak. Matthews, a Szt.-Mária egyház papja, Bathban, egy bucsulevelet is intézett elhagyott gyülekezetéhez, melyet érdekesnek tartunk egész terjedelmében közölni:

„A Szt.-Mária-gyülekezet tagjainak

Bathban.

Igen kedves barátaim! Egy értesitést kell tennem, a mely önöknek ép oly szomoru lesz, mint nekem. Nagyon rövid lesz; mert rám nézve leverő önöket elhagyni s önökre nézve még leverőbb lesz ennek okát megtudni. Hosszas és komoly gondolkozás és tanulmány által arra a meggyőződésre jutottam, hogy a zsidó és keresztény iratok, habár sok jeles dolgot foglalnak is magukban, tele vannak monda- és hitregeszerü állitásokkal és a római katholikus egyháznak nincs joga magának isteni tekintélyt tulajdonittatni, hogy a pápasag emberi intézmény, sulyosan megterhelve tévedésekkel és babonával s ezért akadályul szolgál az emberiség szellemi és anyagi jólétének; hogy Jézus Krisztus, jóllehet egy szent ember és lelkes ujitó volt, nem volt a világegyetem nagy Is-

tene, hanem a József és Mária fia, hogy sem ördögök, sem örökkétartó büntetés tényleg nincsenek s mindezek csak a régi mythologiából származnak. Ezzel a meggyőződéssel, a mely ellen én siker nélkül hosszasan küzdöttem, nem lenne tisztességes dolog tőlem a papságot folytatnom önök között, midőn én csak a tisztán szellemi theismus vallását hirdethetem, a melyben mélyen hiszek és azt előmozditani is kivánom. Ennélfogva ma visszaadom kitünő és kedves püspökünknek az áldozári tisztet, melyet ő lordsága rám bizott. Eltávozom az önök köréből teljes jóindulattal és hálával önök iránt. Bizalmukat, melyet szolgálataim alatt irántam tanusitottak, hiven megörzöm. Mihelyt kiköltözhetem, elhagyom jelen hajlékomat, mivel az én közellétem a templomhoz kinos emlékeit idézné fel mindkét részről az oly boldog multnak, mig a kétely nem dulta fel lelkemet. E kételyt én gondosan elrejtettem önök előtt s igyekeztem méltóan betölteni szolgálatomat. Szomoru és szerető szivvel ajánlom önöket, kedves és nagyrabecsült barátim, a lelkek örök atyjának. A mindenekfelett szent Egy jelenlétében emlékezzünk mindig kölcsönösen egymásról. Fogadják bucsuvételemet, melylyel maradok mindig őszinte hivök

Arnold Jerome P. Matthews,
2. Burlington-utcza, Bath, jul. 9. 1889."

Matthews ur e búcsulevelét az angol unitárius lapok rokonszenves nyilatkozattal adták ki s valószinüleg rövid időn valamely unitárius gyülekezet lelkészének fogja meghivni.

A francziaországi szabadelvü református egyház választmánya Párisból f. évi jun. 5-ről egy felhivást intézett angol unitárius testvéreinkhez, melyben segélyt kér, főleg Nimesben közelebbről felállitott papnevelő intézete számára. Ez intézet rendeltetése a francziaországi szabadelvü egyházak részére oly papokat nevelni, a kik ez egyházak szabadelvü hitnézeteinek megfelelőleg hirdessék az evangeliumot. Angol testvéreink a legmelegebben felkarolták az ügyet, s már is jelentékeny adomány gyült be az irt czélra. Azt hisszük, nem vonunk le semmit angol testvéreink nagylelküségéből, ha t. olvasóink kedveért megjegyezzük, hogy az a francziaországi szabadelvü református egyház teljesen az unitárizmus álláspontjára helyezkedett. Ez egyház tagjai és az unitáriusok között csak a névben van különbség; vallási irányuk, hitnézetük ugyanaz. A mint a nagy Coquerel mondotta volt, mikor 1873-ban Kolozsvártt járt, s templomunkban a szószékbe is felment, sokan azt hiszik, hogy ők valamely uj hitet hirdetnek, pedig a mint látja, csak azt hirdetik, a mit az unitáriusok 300 év óta tanitnak, hogy egy az Isten.

Egyh. főtanácsunk szept. 1. és két következő napjain megtartotta gyülését. Számosan voltak jelen s a gyülés a három nap alatt sok tárgyat intézett el. Egy pár kényes természetü személyes ügy is szerencsés megoldást nyert. Jövő számunkban részletes ismertetését hozzuk a Főtanácsnak.

Gyászhirek. Nagy-Ajtai Incze Mihály, kiről fennebb emlékeztünk, aug. 14-én hunyt el 93 éves korában. Temetésén számosan voltak jelen. Emlékét nevelt fia, Benkő Mihály ügyvéd és egyh. tanácsos s számos jótettei hiven fogják megörzeni. — Dr. Bartók István, kolozsvári polgár-iskolai tanár, főiskolánkban az egészségtan tanára, aug. 25-én, 45 éves korában szivszélhüdésben hirtelen elhunyt. A derék szakférfiunak és nemes emberbarátnak váratlan halála nagy részvétet keltett városunkban. Jövő füzetünkben bővebben fogunk megemlékezni róla.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM
5-ik tanári székére tett adakozások.

X. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Készpénzben:

Fekete Domokos datki lelkész (2-szor) . . . 2 frt.

b) Kötlevélben.

Antónya János Puszta-Szöreg . . . . . . 50 frt.
Török Áron, esperes . . . . 50 frt.
Márai Lajos, Kolozsvár . . . . 50 frt.

II. Évenként, 5 évig.

Ürmösi Kálmán, lelkész à 1 frt . . . . . . 5 frt.
Incze Lajos, Ákosfa'va à 2 frt. . . . . . . 10 frt.
Jakab József, Szt.-Gericze à 1 frt . . . . 5 frt.

Kolozsvár, 1889. aug. 31.

Benczédi Gergely,
központártárnok.
